

Da filosofien mistede verden

Erik Palsbo

Da filosofien mistede verden

Hvordan tænker man i en verden uden et
fælles sandhedsbegreb

Forfatteren

Erik Palsbo har arbejdet i flere årtier med ledelse, internationale ledelses- og organisationsprojekter samt komplekse teknologiske systemer. Erfaringerne med kulturforskelle, beslutningsprocesser og praktiske dilemmaer har skabt en særlig evne til at forbinde abstrakte ideer med realiteter. Han skriver i dag om filosofi, samfund og modernitet.

© 2026 Erik Palsbo, erik@palsbo.com

Forlag: Eget forlag

Udgivelsen er støttet af VELUX FONDEN

Omslag: "Kompasset med de mange retninger"

Redigeret: 8. oktober 2026

ISBN:

Indholdsfortegnelse

FORORD.....	3
DEL I – TABELT	7
Kapitel 1 Da filosofien mistede verden	9
Kapitel 2 Modernitetens videnskrise	17
DEL II – GRÆNSER OG MISFORSTÅELSER	27
Kapitel 3 Da videnskaben blev til ideologi – og ideologierne blev til videnskab.....	29
Kapitel 4 Religionens nye rolle: fra verdensforklaring til livsfortælling	37
Kapitel 5 Hvad mangler vi filosofien til?	43
DEL III – MODELLEN	51
Kapitel 6 En epistemologi for en verden uden fast grund	53
Kapitel 7 Gyldighedens grænser – når gode argumenter ikke er nok.....	67
Kapitel 8 Hvor ekspertviden ophører	75
DEL IV – ANVENDELSEN	83
Kapitel 9 Økonomi: når alt får en pris.....	85
Kapitel 10 Videnskab i pluralismens tidsalder	93
Kapitel 11 Teknologi: når løsningen bliver sandhed	99
Kapitel 12 Kreationisme: når narrativ gyldighed søger empirisk legitimitet	107

Kapitel 13 Klimadebatten som epistemologisk sammenbrud	113
DEL V – PERSPEKTIVET	121
Kapitel 14 Hvad modellen kan gøre for vores tænkning	123
Kapitel 15 Hvad filosofien kan gøre i en pluralistisk verden	131
APPENDIKS.....	139
I. Kompasset – hvilken form for gyldighed er på spil?	139
II. Fire spørgsmål, før du går videre	141
III. Sådan opdager du en mulig kategorifejl	142
IV. Ikke al uenighed er en kategorifejl	143
V. Når afklaringen slutter, og afvejningen begynder	144
VI. Når samtalen går i stå	145
VII. En case: Algoritmer i sundhedsvæsenet	147
Afslutning	148
Efterskrift.....	151

FORORD

Hvorfor denne bog overhovedet findes

Jeg har aldrig haft ambitionen om at skrive en filosofibog. Gennem et langt liv har jeg lært at stole på det, der virker, og på det, mennesker faktisk gør, mere end på teorier om, hvordan verden burde være.

Alligevel har filosofien fulgt mig som en slags baggrundsstøj: noget, jeg har tænkt over, skændtes om, nydt – og til tider været grundigt irriteret over.

Det var denne irritation, der satte projektet i gang: en voksende undren over afstanden mellem mange filosofiske diskussioner og de problemer, mennesker faktisk står med. Den akademiske filosofi har gennem specialisering opnået en præcision og begrebslig skarphed, som har stor værdi. Men specialiseringen har også gjort det vanskeligere at se, hvilken rolle filosofien skal spille uden for sit eget faglige rum.

Samtidig er den verden, vi skal orientere os i, blevet mere kompleks. Videnskaben producerer stadig mere viden. Teknologien ændrer vores muligheder og vores adfærd. Økonomiske modeller får stor betydning for politiske beslutninger. Religionen har mistet sin tidligere selvfølgelighed, men spørgsmål om mening er ikke forsvundet. Ideologier, erfaringer og identiteter gør samtidig krav på at blive hørt.

Vi bevæger os derfor hele tiden mellem forskellige måder at forstå verden på, ofte uden at lægge mærke til, at vi skifter målestok undervejs.

Det var denne erfaring, der efterhånden blev bogens egentlige spørgsmål. Ikke hvilken sandhed der er den rigtige, men

hvordan vi overhovedet tænker klart, når forskellige former for viden og gyldighed eksisterer side om side.

Jeg skriver som et menneske, der gennem et langt arbejdsliv har beskæftiget sig med teknologi, organisationer, beslutninger, kulturforskelle og praktiske konflikter. Det har lært mig, at problemer sjældent bliver enklere af, at én forklaring får lov til at dominere. Ofte bliver de først forståelige, når man opdager, at flere forskellige logikker er på spil samtidig.

Denne bog er et forsøg på at udvikle et sprog for netop den situation. Den undersøger, hvordan forskellige former for viden og gyldighed fungerer, hvilke spørgsmål de kan belyse, og hvad der sker, når én form får lov til at afgøre spørgsmål, som kræver en anden målestok.

Undervejs udvikler bogen derfor en enkel epistemologisk model – et kompas snarere end et system – der skal gøre det tydeligere, hvilken slags spørgsmål vi står med, hvilken form for begrundelse der bruges, og hvor en reel afvejning begynder.

Men et kompas træffer ikke beslutningen. Når modellen har gjort de forskellige former for viden og gyldighed synlige, viser den også, hvor ingen af dem alene kan afgøre sagen. Her må den enkelte sammensætte hensyn, udøve dømmekraft og tage ansvar for afvejningen. Bogen handler derfor ikke kun om de forskellige måder, vi forstår verden på, men også om det menneske, der skal leve og handle mellem dem.

Filosofien får dermed en særlig rolle i at undersøge forholdet mellem videnskab, religion, økonomi og teknologi: deres forudsætninger, deres grænser og de overgange, hvor én form for gyldighed begynder at låne autoritet fra en anden.

Hvis vi i dag ved mere om verden og samtidig har vanskeligere ved at forstå den, er det måske en del af forklaringen.

Bogens spørgsmål kan derfor formuleres enkelt:

Hvordan tænker man i en verden uden et fælles sandhedsbegreb?

Det er det spørgsmål, de følgende sider forsøger at undersøge.

Erik Palsbo, 2026

DEL I – TABET

"Vi troede, sandheden forsvandt. Men måske mistede vi snarere det fælles sted, hvorfra vi kunne genkende den."

Del I kan ved første blik ligne en historisk indledning. Det er den kun delvist.

Formålet er ikke at gennemgå filosofihistorien eller afgøre, hvilken tidligere epoke der havde den rigtige forståelse af sandhed. De historiske nedslag bruges i stedet som pejlemærker for en udvikling: hvordan den fælles horisont, der tidligere bandt viden, moral og mening tættere sammen, gradvist blev svagere.

Tidligere samfund rummede naturligvis både flere sandhedsopfattelser og dybe konflikter, men uenigheden kunne i højere grad finde sted inden for en fælles forestilling om, hvor sandhed, mening og autoritet skulle søges.

Moderniteten ændrer denne situation.

Videnskab, teknologi, økonomi, religion, politik og erfaring udvikler stærke, men forskellige måder at forstå verden på. Ingen af dem kan længere uden videre samle helheden, og de arbejder ikke nødvendigvis med de samme kriterier for, hvad der kan tælle som et gyldigt svar.

Det afgørende tab er den fælles horisont, som gjorde det lettere at forstå, hvordan forskellige krav på sandhed hang sammen.

Tabet af den fælles horisont ændrede ikke kun forholdet mellem forskellige krav på sandhed. Det svækkede også de

sammenhænge, som i højere grad havde båret menneskers politiske og moralske orientering. Slægt, stand, kirke og senere fag, klasse og parti havde aldrig fjernet uenigheden, men de havde gjort udgangspunktet mindre individuelt sammensat. Efterhånden som disse bindinger blev mindre entydige, blev orienteringen i højere grad den enkeltes ansvar.

Del I undersøger først dette tab og derefter den pluralistiske vidensverden, der står tilbage.

Kapitel 1

Da filosofien mistede verden

Hvorfor den moderne verden mangler et fælles sandhedsbegreb

Filosofien begyndte ikke som lærdom. Den begyndte som nød.

Den opstod ikke på universiteter, men midt i livet, i menneskers forsøg på at forstå, hvad der egentlig foregår, når livet folder sig ud eller falder sammen. Den voksede frem af arbejdet, tabet, håbet og de erfaringer, som ikke lod sig ignorere. Mennesker spurgte ikke, hvad der var sandt for sandhedens egen skyld, men fordi livet stillede spørgsmål, de ikke kunne undslippe: Hvorfor dør mennesker? Hvorfor opstår uretfærdighed? Hvad skylder jeg andre – og hvad skylder jeg mig selv?

Filosofi var derfor fra begyndelsen mere end en intellektuel disciplin. Den var en måde at orientere sig i tilværelsen på, et forsøg på at skabe sammenhæng mellem erfaring, handling og forståelse.

Netop derfor er vores situation i dag mærkelig. Filosofien eksisterer stadig, måske mere specialiseret og præcis end nogensinde, men dens forbindelse til den verden, den oprindeligt skulle hjælpe os med at forstå, er blevet svagere.

Man kunne næsten sige, at filosofien stadig er her – men at verden har forladt den.

1. Da filosofi blev til et fag

Hvis man i dag bevæger sig ind i filosofiens akademiske verden, møder man et sprog, der kun i glimt minder om den filosofi, der voksede frem af menneskers behov for at forstå deres eget liv. Her arbejdes der med stor præcision, med analyse og med begreber, som ofte kræver lang indføring, før de overhovedet bliver tilgængelige.

Professionaliseringen har gjort filosofien skarpere og mere præcis og givet den redskaber, som tidligere tiders filosoffer ikke havde. Men udviklingen har også haft en pris. Jo mere filosofien har udviklet sig som selvstændigt fag, desto større er afstanden blevet til den verden, den oprindeligt forsøgte at forstå.

Udviklingen er ikke et bevidst valg fra filosofiens side, men en del af den samme historiske specialisering, som mange andre fag har gennemgået. Specialiseringen har gjort den stærkere inden for sit eget område, men samtidig vanskeligere at bruge som orientering uden for det.

Og netop dér opstår problemet for denne bog. For mens filosofien blev stadig bedre til at undersøge sine egne spørgsmål, blev den verden, mennesker skulle orientere sig i, mere kompleks. Videnskab, teknologi, økonomi og nye sociale former udviklede sig med en hastighed, som gjorde behovet for filosofisk orientering større, ikke mindre.

Verden ændrede sig hurtigere, end filosofiens rolle i den gjorde.

2. Et brud i måden, vi forstår sandhed på

Tidligere tiders mennesker levede naturligvis ikke i fuld enighed om, hvad der var sandt. Antikken rummede stridende filosofiske

skoler, middelalderen teologiske konflikter, og oplysningstiden skabte sine egne dybe uenigheder. Men uenighederne udspillede sig oftere inden for en fælles forestilling om, hvor sandheden overhovedet kunne søges.

I antikken var kosmos et centralt billede: verden blev forstået som en orden, mennesket måtte forsøge at begribe og finde sin plads i. I middelalderen blev denne orden i høj grad forankret i Gud og i en religiøs forståelse af verden. Med oplysningstiden blev fornuften i stigende grad gjort til det sted, hvorfra mennesket kunne undersøge både naturen, samfundet og sig selv.

Disse epoker rummede naturligvis forskellige sandhedsbegreber og verdenssyn, men de havde i højere grad en fælles horisont, som gjorde det muligt at være uenig om indholdet uden samtidig at være grundlæggende uenig om, hvad der kunne tælle som sandhed.

I moderniteten er denne fælles horisont blevet vanskeligere at få øje på. Videnskab, religion, økonomi, politik, teknologi og personlig erfaring tilbyder hver deres måder at forstå verden på, og ingen af dem kan længere uden videre gøre krav på at samle helheden. Der findes ikke længere ét selvfølgeligt sted, hvorfra de forskellige perspektiver kan ordnes. Sandheden er ikke forsvundet, men de krav på sandhed, gyldighed og mening, som tidligere blev samlet i én horisont, må nu begrundes i forskellige sammenhænge.

Mennesket var naturligvis politisk længe før moderniteten. Magt, fordeling, pligter og fællesskab har altid krævet stillingtagen. Men den politiske orientering var i højere grad knyttet til den plads, mennesket allerede havde i en nedarvet

orden: til slægt, stand og kirke og senere til fag, klasse og parti.

Pluralismen ændrede ikke det politiske menneske ved at skabe det fra grunden. Den ændrede betingelserne for dets orientering. Når de nedarvede tilhørsforhold bliver mindre entydigt bestemmende, kan den politiske orientering ikke længere blot modtages som en samlet identitet. Den må i stigende grad sammensættes af forskellige værdier, former for viden, erfaringer og interesser.

Den moderne udgave af det politiske menneske er i denne forstand et produkt af pluralismen. Ikke fordi den enkelte frit vælger alle sine forudsætninger, men fordi ansvaret for at forbinde og begrunde dem i højere grad er flyttet til den enkelte.

3. Når mangfoldighed bliver til konflikt

Man kunne forestille sig, at mødet med flere måder at forstå verden på ville gøre os mere forsigtige med vores egne. Når ingen længere kan gøre krav på hele sandheden, burde det ligge nær at lytte mere og hævde mindre.

Sådan går det imidlertid ikke altid. Når den fælles målestok bliver svagere, kan den enkelte forståelsesform tværtimod få større betydning for dem, der bruger den. Videnskaben vurderer verden efter det, der kan undersøges og efterprøves. Økonomien ser på ressourcer og konsekvenser. Etikken spørger, hvad der er rigtigt, mens erfaringen tager udgangspunkt i det, der faktisk opleves. Hver vidensform har sin styrke, men også sine egne kriterier for, hvad der tæller som et gyldigt argument.

Vanskeligheden viser sig, når disse kriterier ikke længere opfattes som knyttet til bestemte spørgsmål, men begynder at fungere som generelle målestokke. Det målbare får lov til at afgøre det moralske, det oplevede bliver gjort til bevis, eller økonomisk nødvendighed præsenteres, som om den ikke indeholder valg og prioriteringer.

Der behøver ikke ligge nogen bevidst kamp om magt bag. Konflikten kan opstå ganske enkelt, fordi mennesker vurderer den samme sag ud fra forskellige former for gyldighed og samtidig antager, at deres egen målestok også må gælde for de andre.

Når det sker, bliver uenigheden mere grundlæggende end en strid om selve sagen. Man er også uenig om, hvad der overhovedet kan tælle som et gyldigt svar.

Der findes imidlertid også en anden reaktion på tabet af den fælles målestok. Hvis ingen enkelt målestok længere kan gøre krav på at gælde overalt, kan konklusionen blive, at der slet ikke findes nogen målestok. Uenighed bliver da let mødt med formuleringen: *Det kommer an på, hvordan man ser på det.*

Der ligger noget rigtigt i den sætning. Det samme spørgsmål kan belyses fra forskellige sider, og forskellige perspektiver kan gøre forskellige forhold synlige. Men derfra følger ikke, at perspektivet selv afgør, hvad der er gyldigt.

Det er forskellen mellem pluralisme og relativisme. Relativismen standser ved perspektivet: Du ser det sådan, jeg ser det anderledes. Pluralismen spørger videre: Hvilken slags spørgsmål forsøger vi at besvare, og hvilke kriterier må et svar derfor kunne opfylde?

At der ikke findes én målestok for alle spørgsmål, betyder altså ikke, at der ingen målestok findes. Det betyder, at vi må lære at skelne mellem flere.

4. Når verden bliver uoverskuelig

I hverdagen opleves denne pluralisme sjældent som et filosofisk problem. Den viser sig snarere som en vedvarende usikkerhed om, hvilken forståelse der gælder hvornår.

Vi bevæger os hele tiden mellem forskellige systemer. På arbejdet kan effektivitet og økonomi være afgørende; i familien kan ansvar, omsorg og erfaring veje tungere; i mødet med sygdom træder videnskaben frem, mens spørgsmål om livskvalitet og mening ikke uden videre kan besvares på samme måde. Det, der er et godt argument i én sammenhæng, kan derfor være utilstrækkeligt i en anden.

Denne bevægelse foregår ofte, uden at vi lægger mærke til den. Først når systemerne giver forskellige svar på det samme problem, mærker vi spændingen. En beslutning kan være økonomisk fornuftig og samtidig opleves som uretfærdig. En behandling kan være videnskabeligt velbegrundet, men stadig efterlade spørgsmål, som ingen måling kan besvare. En teknisk løsning kan fungere perfekt og alligevel skabe problemer, fordi mennesker ikke kun lever efter funktion.

Verden er blevet vanskeligere at samle i én forklaring. Vi har adgang til mere viden end tidligere, men den kommer fra forskellige steder og besvarer forskellige spørgsmål.

Det filosofiske behov ligger derfor i at forstå forholdet mellem de svar, vi allerede har.

5. Hvorfor det betyder noget

Tabet af en fælles forståelsesramme er ikke kun et filosofisk problem. Det viser sig i den måde, vi diskuterer politik, videnskab, moral og samfund på, og i vores stadig større vanskelighed ved at afgøre, hvad en uenighed egentlig handler om.

To mennesker kan være velinformerede, oprigtigt interesserede i sagen og alligevel opleve, at samtalen ikke fører nogen steder. Den ene argumenterer måske ud fra dokumentation og målbare konsekvenser, mens den anden lægger vægt på retfærdighed, erfaring eller ansvar. Begge kan fremsætte meningsfulde argumenter, men hvis de ikke deler en forståelse af, hvilken slags argument der er relevant, bliver det vanskeligt overhovedet at mødes i uenigheden.

Dermed ændrer konflikten karakter. Man diskuterer ikke længere kun, hvilket svar der er bedst, men også – ofte uden at opdage det – hvilke kriterier et svar skal bedømmes efter. Modpartens argument kan derfor fremstå uforståeligt eller ligefrem irrelevant, selv om det er sammenhængende inden for en anden forståelsesramme.

Denne forskydning bidrager til den fragmentering, der præger moderne debat. Positioner kan efterhånden komme til at fremstå som adskilte virkeligheder, fordi der mangler et fælles sted, hvor deres forskellige former for gyldighed kan ses i forhold til hinanden.

Det afgørende tab er det fælles rum, hvor forskellige krav på sandhed kan mødes, undersøges og holdes op mod hinanden. Sandheden er stadig til stede; det er dens fælles mødested, der er blevet vanskeligt at finde.

Fragmenteringen forstærkes af, at den offentlige debat ikke længere alene foregår mellem forholdsvis stabile kollektive positioner. Den foregår i stigende grad mellem mennesker, som hver især har sammensat deres politiske orientering af forskellige værdier, former for viden, erfaringer, interesser og tilhørsforhold.

Disse sammensætninger er ikke altid tydelige, heller ikke for den, der selv bærer dem. Et menneske kan i samme diskussion bevæge sig mellem empiriske påstande, moralske værdier, økonomiske konsekvenser og personlige erfaringer uden at skelne klart mellem dem. Modparten kan gøre det samme, men med en anden vægtning.

Vi tænker politisk i blandinger, men angriber hinanden som rene ideologiske typer.

Modpartens sammensatte position reduceres dermed til en ideologi, mens vores egen lettere fremstår som sund fornuft. Uenigheden skyldes derfor ikke kun forskellige svar, men også forskellige og delvis skjulte sammensætninger af de hensyn, svarene bygger på.

Konklusion

Filosofiens tab af verden skete ikke som et enkelt brud. Det voksede frem, efterhånden som moderniteten udviklede flere forskellige måder at forstå virkeligheden på, mens den fælles ramme, der tidligere bandt dem sammen, blev svagere.

Sandheden forsvandt ikke. Men den fælles målestok blev svagere, efterhånden som forskellige domæner udviklede deres egne spørgsmål og kriterier for gyldighed.

Det efterlader os med bogens grundspørgsmål:

Hvordan tænker man i en verden uden et fælles sandhedsbegreb?

Resten af bogen er et forsøg på at undersøge det spørgsmål – og på at finde et sprog for, hvordan vi kan orientere os mellem forskellige former for viden og gyldighed uden at reducere dem til én.

Kapitel 2

Modernitetens videnskrise

Hvordan forskellige former for viden og gyldighed vokse frem

Der tales ofte om en sandhedskrise i vores tid. Udtrykket bruges om misinformation, mistillid til eksperter, politisk manipulation og den voksende vanskelighed ved at blive enige om selv de forhold, der tidligere blev betragtet som fakta. Det kan derfor se ud, som om problemet ganske enkelt er, at vi er blevet dårligere til at skelne sandt fra falsk.

Den forklaring rækker imidlertid ikke særlig langt. Vi har samtidig adgang til mere viden, flere målinger og stærkere metoder til at undersøge verden end nogen tidligere generation. Alligevel opleves den fælles virkelighed som stadig vanskeligere at fastholde.

En del af forklaringen ligger måske i selve måden, vores viden er blevet organiseret på. Moderniteten har udviklet en række stærke og specialiserede måder at forstå verden på. Videnskab, teknologi, økonomi, religion, etik og ideologi er nogle af de mest synlige, men de udgør ikke en endelig liste. Andre former kan træde frem afhængigt af spørgsmålet, situationen og den måde, mennesker organiserer deres erfaring på.

Det afgørende er at opdage, at forskellige spørgsmål kræver forskellige kriterier for gyldighed. Videnskaben undersøger for eksempel det, der kan måles og efterprøves. Teknologien beskæftiger sig med det, der kan lade sig gøre. Økonomien hjælper os med at prioritere knappe ressourcer, mens religion,

etik og ideologi på forskellige måder arbejder med spørgsmål om mening, forpligtelse og retning.

Hver af disse måder at forstå verden på har sin egen styrke. Vanskeligheden opstår, fordi ingen af dem længere kan samle helheden, og fordi de samtidig er blevet så betydningsfulde, at vi bevæger os mellem dem hele tiden.

Det moderne menneske lever derfor med flere forskellige måder at afgøre, hvad et svar overhovedet skal kunne.

Det er denne situation, jeg her kalder modernitetens videnskrise.

1. Forskellige former for viden

Når vi taler om viden, er videnskaben det mest oplagte sted at begynde. Den har en særlig position blandt modernitetens vidensformer, fordi dens udsagn i høj grad kan prøves mod en fælles empirisk virkelighed. Observationer kan gentages, målinger sammenlignes, hypoteser afprøves, og resultater kan i princippet efterprøves af andre end dem, der først fremsatte dem.

Det giver videnskaben en styrke, som de fleste andre måder at forstå verden på ikke har i samme form. Uenighed kan ofte bringes nærmere en afgørelse ved bedre data, mere præcise målinger eller nye forsøg.

Videnskabelig viden er hverken endelig eller ufejlbarlig; en del af dens styrke ligger netop i, at den kan korrigere sig selv. Men dens kriterier for gyldighed er forholdsvis tydelige: et udsagn skal kunne møde virkeligheden på en måde, der kan undersøges.

Mange af de spørgsmål, mennesker må orientere sig i, har ikke denne karakter. Vi kan måle, hvordan en sygdom udvikler sig, men ikke hvor meget et menneskes værdighed vejer. Vi kan undersøge virkningen af en teknisk løsning, men ikke alene derfra afgøre, om den bør anvendes. Vi kan beregne de økonomiske konsekvenser af en beslutning, men beregningen fortæller os ikke i sig selv, om fordelingen er retfærdig. Og vi kan beskrive de biologiske processer, der ledsager sorg, uden dermed at have sagt ret meget om, hvad sorgen betyder for den, der lever med den.

Viden handler derfor både om at beskrive verden og om at kunne handle i den, prioritere mellem muligheder, vurdere, hvad der er rigtigt, og skabe mening i erfaringer, som ikke kan reduceres til målinger. Til disse formål har vi udviklet andre vidensformer og andre kriterier for gyldighed.

Teknologien er et tydeligt eksempel. Dens centrale spørgsmål er ofte, om noget kan bringes til at fungere. En bro, en algoritme eller en medicinsk procedure vurderes blandt andet på, om den gør det, den er konstrueret til. Den funktionelle viden er uundværlig, men den kan ikke selv afgøre, hvilke formål der er værd at forfølge. At noget kan lade sig gøre, siger endnu ikke, at det bør gøres.

Økonomien arbejder med en anden slags spørgsmål. Når ressourcer er begrænsede, må der vælges, prioriteres og sammenlignes. Økonomiske modeller kan gøre konsekvenser synlige og hjælpe os med at vurdere, hvad forskellige valg koster, og hvilke incitamenter de skaber. Men heller ikke her følger målet af metoden. En økonomisk analyse kan vise, hvordan et bestemt mål kan nås mere effektivt; den kan ikke alene afgøre, hvilket mål samfundet bør vælge.

På andre områder bliver forbindelsen til det empiriske endnu mindre direkte. Religion og andre eksistentielle fortællinger forsøger at give form til erfaringer som skyld, håb, tab, tilgivelse og død. Deres gyldighed kan ikke afgøres ved den samme type efterprøvning som en naturvidenskabelig hypotese. De må vurderes efter, om de giver mening, skaber sammenhæng og kan bære menneskelig erfaring.

Etik og ideologi beskæftiger sig begge med normative spørgsmål, men ikke på samme måde. Etikken spørger, hvordan vi bør handle, og hvilke normer der kan begrundes. Ideologien ordner derimod normative værdier politisk. Den forsøger at formulere, hvilke hensyn der bør veje tungest, når frihed, lighed, solidaritet, ansvar, orden og kontinuitet ikke alle kan tilgodeses samtidig.

Socialisme, liberalisme og konservatisme kan i denne forstand forstås som idealtypiske prioriteringsordener. De rendyrker forskellige normative hensyn og gør dermed reelle politiske spændinger synlige. Men netop fordi de er idealtyper, er de ikke beskrivelser af konkrete mennesker, partier eller politiske programmer.

Den rene ideologi kan derfor hjælpe os med at forstå en politisk prioritering, men den bliver misvisende, hvis den bruges som et dækkende billede af modparten. Minimalstaten kan eksempelvis tydeliggøre en ydergrænse i liberalismen, men den kan ikke uden videre bruges til at beskrive eller afvise enhver liberal politisk position.

Disse eksempler udgør ikke en afsluttet liste over vidensformer. Kunst, jura, personlig erfaring og andre områder kan frembringe deres egne måder at skabe forståelse og gyldighed på.

Det afgørende for denne bog er, at forskellige spørgsmål kan kræve forskellige former for viden, og at de derfor ikke uden videre kan bedømmes efter den samme målestok.

Videnskaben har sin særlige styrke i det empiriske. De øvrige former bliver især interessante, fordi deres gyldighed ikke kan afgøres gennem observation og måling alene. Her må vi undersøge, hvilke spørgsmål der faktisk stilles, hvilke kriterier der anvendes, og hvor grænserne mellem de forskellige former går.

Det er netop i dette landskab, filosofien får en opgave.

2. Når erfaring bliver til autoritet

Blandt de forskellige former for viden indtager den personlige erfaring en særlig plads. Den kan ikke uden videre erstattes af målinger eller beskrivelser udefra. Hvis et menneske fortæller, hvordan smerte, sorg, diskrimination eller frygt opleves, findes der en viden i denne erfaring, som kun den berørte har direkte adgang til.

Det giver erfaringen en legitim autoritet inden for sit eget område. Problemet opstår, når denne autoritet udvides. En oplevelse kan fortælle noget væsentligt om, hvordan verden fremtræder for den enkelte, men den kan ikke alene afgøre, hvor almindeligt et fænomen er, hvilke årsager det har, eller hvilke regler der bør gælde for alle.

Her sker en forskydning, som er blevet stadig mere synlig i den moderne debat. Talerens position kan begynde at få betydning for argumentets gyldighed: Den, der har oplevet noget, anses ikke blot for at vide noget om sin egen erfaring, men får undertiden også en særlig ret til at definere dens forklaring og dens normative konsekvenser.

Det gør uenighed vanskelig. En anden kan anerkende erfaringen fuldt ud og samtidig være uenig i fortolkningen af den eller i de politiske og moralske konklusioner, der drages. Hvis disse niveauer ikke holdes adskilt, kan uenigheden komme til at fremstå som en afvisning af selve oplevelsen.

Personlig erfaring er et tydeligt eksempel på, hvorfor forskellige former for gyldighed må kunne eksistere side om side. Erfaringen kan være gyldig som erfaring uden dermed automatisk at blive empirisk dokumentation eller et normativt krav til andre.

Det er først, når disse forskellige krav mødes, at modernitetens egentlige vanskelighed bliver tydelig.

3. Når gyldighedsformerne mødes

Vi bevæger os sjældent i én vidensform ad gangen. De fleste spørgsmål af betydning for mennesker og samfund berører flere på én gang.

En beslutning i sundhedsvæsenet kan for eksempel kræve empirisk viden om, hvilken behandling der virker, teknisk viden om, hvad der kan gennemføres, økonomiske vurderinger af ressourcer, etiske overvejelser om retfærdighed og patientens egen erfaring af sygdom og livskvalitet. Ingen af disse perspektiver kan uden videre undværes, men de besvarer heller ikke det samme spørgsmål.

Det skaber en særlig form for uenighed. To parter kan begge argumentere sammenhængende og alligevel have vanskeligt ved at mødes, fordi deres argumenter vurderes efter forskellige kriterier. Mere dokumentation løser ikke nødvendigvis en konflikt om retfærdighed, og en stærk personlig erfaring kan ikke i sig selv afgøre et spørgsmål om årsag eller udbredelse.

Det er derfor utilstrækkeligt blot at spørge, hvem der har ret. Først må man forstå, hvilken form for gyldighed de forskellige udsagn gør krav på, og om de overhovedet konkurrerer om det samme.

Her ligger en væsentlig del af modernitetens videnskrise. Vi råder over stærke former for viden, men mangler ofte et fælles sprog for forholdet mellem dem. Når forskellene ikke bliver synlige, kan en uenighed om prioritering ligne en uenighed om fakta, en erfaring kan blive behandlet som en universel påstand, eller et økonomisk hensyn kan fremstå som en nødvendighed, selv om det rummer et politisk valg.

Når de forskellige gyldighedsformer mødes i en konkret sag, bliver forskellen mellem ideologi, politik og politisk profil afgørende. Ideologien giver de normative prioriteringer en retning. Politik er den konkrete afvejning, hvor disse prioriteringer møder viden, erfaring, interesser, ressourcer og forventede konsekvenser.

Den politiske profil er resultatet af denne sammensætning hos det enkelte menneske. Den behøver ikke følge én ideologi konsekvent. Et menneske kan eksempelvis lægge vægt på liberal frihed i ét spørgsmål, socialistisk solidaritet i et andet og konservativ kontinuitet i et tredje. Dertil kommer økonomiske vurderinger, religiøse overbevisninger, personlige erfaringer og hensynet til de konkrete følger.

Dette er måske en af de afgørende forskelle mellem det politiske menneske i dag og tidligere: ikke at mennesker først nu sammensætter deres politiske orientering, men at pluralismen i langt højere grad har gjort denne sammensætning til den enkeltes ansvar.

Det politiske menneske er derfor ikke en kopi af en ideologi. Det orienterer sig ved at kombinere flere former for gyldighed og flere normative prioriteringer. Ideologien kan gøre en retning tydelig, men den kan ikke alene beskrive den sammensatte politiske profil.

Det er sådanne forskydninger mellem forskellige former for gyldighed, resten af bogen skal undersøge nærmere. Spørgsmålet er ikke blot, hvilke former for viden vi har til rådighed, men hvad der sker, når en form for gyldighed forsøger at afgøre spørgsmål, der tilhører en anden.

Konklusion

Modernitetens videnskrise opstår i en verden, hvor vi råder over mange stærke former for viden, som hver især kan belyse forskellige sider af virkeligheden.

Videnskaben har sin særlige styrke i det empiriske. Andre former for gyldighed hjælper os med at handle, prioritere, fortolke erfaring, vurdere retfærdighed og skabe mening. De er ikke udskiftelige, og de kan heller ikke alle prøves efter den samme målestok.

Vanskeligheden opstår, når forskellen mellem dem bliver usynlig. Så kan en erfaring blive behandlet som dokumentation, en økonomisk vurdering som nødvendighed eller en normativ overbevisning som et faktum. Uenigheden kommer dermed til at handle om mere end selve sagen: også kriterierne for, hvad der kan tælle som et gyldigt svar, står til diskussion.

Det er derfor ikke nok at spørge, hvad der er sandt. Vi må også spørge, hvilken form for gyldighed et udsagn gør krav på, og om den passer til det spørgsmål, der faktisk stilles.

Her begynder bogens egentlige epistemologiske problem: hvordan man orienterer sig mellem forskellige former for viden og gyldighed uden at gøre én af dem til målestok for alle de andre.

Modernitetens videnskrise handler derfor ikke alene om, at verden kan forstås gennem flere former for gyldighed. Den handler også om, at den enkelte må forbinde viden, værdier, erfaringer og interesser uden at kunne udlede sin samlede orientering af én fælles målestok.

DEL II – GRÆNSER OG MISFORSTÅELSER

"Problemet opstår ikke, fordi vi har flere måder at forstå verden på, men fordi vi glemmer, at de ikke svarer på de samme spørgsmål."

Del I beskrev, hvordan den fælles horisont for sandhed blev svagere, og hvordan moderniteten udviklede flere stærke former for viden og gyldighed.

Del II undersøger, hvad der sker, når disse former mødes.

Pluraliteten er nødvendig, fordi en kompleks verden ikke kan forstås gennem én enkelt målestok. Vanskeligheden opstår, når en form for gyldighed får lov til at bære en anden type konklusion, eller når flere perspektiver mødes uden et klart sprog for deres forskelle.

Kategorifejlen bliver central, når et argument er både relevant og velbegrundet og alligevel bliver misvisende, fordi det flyttes fra ét spørgsmål til et andet uden ny begrundelse.

Religionen bliver i denne del et vigtigt grænsetilfælde. Den gør det tydeligt, at mening og fortælling ikke kan vurderes på samme måde som empirisk viden, men også at en religiøs påstand må acceptere empiriske kriterier, hvis den selv gør krav på at forklare naturens mekanismer.

Dermed opstår et mere generelt spørgsmål:

Hvis de forskellige former for viden og gyldighed hver især har deres styrker og begrænsninger, hvem undersøger så forholdet mellem dem?

Det er her, filosofien igen kommer ind i billedet: ikke som endnu en dommer over de andre former for viden, men som en tænkning, der kan undersøge deres forudsætninger, grænser og overgange.

Del II fører dermed fra misforståelsen til behovet: fra kategorifejlen til spørgsmålet om, hvilken tænkning der kan gøre forskellene synlige uden at reducere dem til én.

Kapitel 3

Da videnskaben blev til ideologi – og ideologierne blev til videnskab

Hvordan videnskab misbruges som moral

Hvordan ideologier udgiver sig for at være fakta

Hvorfor moderne debatter bliver fastlåste

Videnskaben er en af menneskets stærkeste måder at skabe viden på. Ideologien er en af vores vigtigste måder at ordne politiske værdier og prioriteringer på. Ingen af dem kan undværes, men de besvarer forskellige slags spørgsmål.

Problemet opstår, når videnskabens empiriske autoritet overføres til normative spørgsmål, eller når en ideologisk prioritering fremstilles som en videnskabelig nødvendighed. Så kan videnskaben få karakter af moral, mens ideologien får karakter af fakta.

I det foregående kapitel så vi, at forskellige former for viden arbejder med forskellige kriterier for gyldighed. Her begynder problemet for alvor. For en vidensform kan være fuldt gyldig inden for sit eget område og alligevel skabe alvorlig forvirring, når dens kriterier flyttes over på spørgsmål, de ikke er skabt til at afgøre.

Det er denne type fejl, jeg i bogen kalder en **kategorifejl**. Fejlen består ikke nødvendigvis i, at et udsagn er forkert. Den opstår, når et argument, en forklaring eller en målestok bruges i en sammenhæng, hvor en anden form for gyldighed er på

spil. Noget kan altså være rigtigt og alligevel stå det forkerte sted.

Før jeg selv havde et sprog for denne mekanisme, stødte jeg på den i en langt mere jordnær sammenhæng. Tidligt i mit arbejdsliv undrede det mig, at stor faglig dygtighed ikke automatisk førte til lederansvar. Hvis man var blandt de bedste til arbejdet, forekom det nærliggende, at man også måtte være den naturlige leder.

Først senere gav Ichak Adizes' PAEI-model mig et andet blik på problemet. Ledelse består ikke af én egenskab, men af flere forskellige funktioner: evnen til at skabe resultater, opbygge struktur, forny og skabe sammenhæng. De skal alle være til stede i en organisation, men behøver ikke være lige stærke i samme person.

Det interessante var mindre modellen i sig selv end det skel, den gjorde synligt. Jeg havde behandlet faglig dygtighed og lederevne, som om de var forskellige grader af den samme egenskab. De hørte i virkeligheden til forskellige funktioner og måtte derfor også vurderes efter forskellige kriterier.

Den samme tankefejl kan optræde i langt større målestok. Videnskabelig viden kan få sin empiriske autoritet overført til moralske og politiske spørgsmål. Ideologiske prioriteringer kan blive fremstillet som nødvendige konsekvenser af fakta. Religiøse fortællinger kan gøre krav på at forklare naturens mekanismer, mens økonomiske eller teknologiske modeller kan udvikle sig fra redskaber til forestillinger om, hvad mennesket er.

Det fælles i disse eksempler er, at argumenternes autoritet flyttes med dem. Et udsagn, der er stærkt begrundet i én

sammenhæng, kan derfor komme til at bære en konklusion, som kræver en anden form for begrundelse.

Det er denne bevægelse, kapitlet undersøger.

1. Når gyldighed flyttes

Det vanskelige ved kategorifejlen er, at argumentet ofte bringer sin troværdighed med sig.

Et videnskabeligt resultat bærer den empiriske videns autoritet, også når det bruges i en moralsk eller politisk diskussion. En økonomisk model kan fremstå som en neutral beskrivelse af nødvendighed, selv om den i praksis indgår i et valg mellem forskellige mål. En religiøs fortælling kan opleves som så meningsbærende, at den også får karakter af forklaring på naturen. Og en teknisk løsning kan virke så effektiv, at spørgsmålet om, hvorvidt den bør anvendes, næsten forsvinder.

I alle disse tilfælde følger autoriteten med argumentet. Netop fordi udgangspunktet er legitimt, kan forskydningen være svær at få øje på.

Det gælder også i den modsatte retning. En stærk moralsk overbevisning kan få os til at læse fakta selektivt. En personlig erfaring kan blive gjort til et generelt udsagn om verden. En ideologisk prioritering kan præsenteres som en nødvendig konsekvens af udviklingen, selv om den i virkeligheden afspejler et valg mellem værdier.

De rene ideologier kan som idealtyper gøre forskellige normative prioriteringer tydelige. Men idealtypen ændrer karakter, når den ikke længere bruges til at forstå en

prioritering, men til at beskrive og afvise en konkret modstander.

Minimalstaten kan således gøres til et billede på liberalismen som helhed, totalstaten til et billede på socialismen og modstanden mod enhver forandring til et billede på konservatismen. I hvert tilfælde ophøjes et yderpunkt til en dækkende beskrivelse. Idealtypen er blevet til en stereotype.

Dette er i første omgang en reduktion: Modpartens faktiske position erstattes af en karikatur, der er lettere at afvise. Det bliver en kategorifejl, når det ideologiske mærkat erstatter undersøgelsen af argumentets faktiske gyldighed. At et argument rummer et liberalt, socialistisk eller konservativt hensyn, fortæller noget om dets normative retning, men viser ikke, om dets empiriske påstande, økonomiske vurderinger eller konkrete konsekvenser er forkerte.

Problemet opstår, når den autoritet, et argument har i én sammenhæng, tages med over i en anden uden ny begrundelse.

Det forklarer også, hvorfor forskydningen sjældent opleves som en fejl af den, der foretager den. Hvis en bestemt målestok har vist sig stærk og pålidelig, er det nærliggende at bruge den bredt. Den empiriske tænker søger efter data, den økonomiske efter konsekvenser, den normative efter retfærdighed og den tekniske efter funktion. Hver tilgang ser noget væsentligt, men ingen af dem ser nødvendigvis hele spørgsmålet.

Vanskeligheden bliver størst, når flere former for gyldighed er til stede samtidig. Et argument kan da være korrekt inden for sin egen ramme og alligevel utilstrækkeligt i forhold til den samlede situation. Uenigheden kan dermed udvikle sig fra en

strid om svaret til en konflikt om, hvilken målestok der overhovedet skal gælde.

Og når den forskel ikke bliver synlig, mister uenigheden sit fælles sprog.

2. Når uenigheden mister sit fælles sprog

I den offentlige debat mødes disse forskydninger hele tiden. En diskussion om sundhed kan rumme empiriske spørgsmål om effekt, økonomiske spørgsmål om ressourcer, etiske spørgsmål om retfærdighed og personlige erfaringer med sygdom og behandling. En klimadebat kan på samme måde bevæge sig mellem målinger, politiske prioriteringer, økonomiske konsekvenser og moralske forestillinger om ansvar.

Så længe det er tydeligt, hvilken type spørgsmål der diskuteres, behøver mangfoldigheden ikke skabe problemer. Vanskeligheden opstår, når argumenterne begynder at bevæge sig mellem forskellige former for gyldighed, uden at skiftet bliver synligt.

Et empirisk resultat kan for eksempel blive brugt, som om det også afgør den politiske prioritering. En moralsk overbevisning kan få karakter af faktisk nødvendighed. En økonomisk vurdering kan blive fremlagt som en begrænsning, ingen har valgt, mens en personlig erfaring kan blive mødt med statistik, selv om det egentlige spørgsmål handler om, hvordan noget opleves.

Her begynder parterne let at tale forbi hinanden. Den ene mener måske at have leveret et afgørende argument, mens den anden oplever, at argumentet slet ikke berører det spørgsmål, der er på spil. Begge kan derfor gå fra samtalen med en

oplevelse af, at modparten enten ikke forstår sagen eller nægter at forholde sig til det indlysende.

Når det sker, bliver mere information ikke nødvendigvis en løsning. Flere data hjælper kun, hvis uenigheden faktisk er empirisk. Flere moralske argumenter hjælper kun, hvis konflikten handler om værdier. Hvis selve uenigheden består i, hvilken målestok der skal gælde, vil hver part typisk forsøge at styrke netop den form for argument, den anden allerede finder utilstrækkelig.

Moderne debatter bliver ofte fastlåste, fordi konflikten både ligger i svarene og i de kriterier, svarene bedømmes efter. Først når denne forskel bliver synlig, bliver det muligt at afgøre, om parterne faktisk er uenige om samme spørgsmål.

Her vender vi tilbage til et centralt paradoks: Vi tænker politisk i blandinger, men angriber hinanden som rene ideologiske typer.

At påvise et liberalt hensyn til frihed, et socialistisk hensyn til lighed eller et konservativt hensyn til kontinuitet kan gøre argumentets normative prioritering tydeligere. Men det er ikke det samme som at vise, at argumentet er forkert.

Når den ideologiske betegnelse bruges som en afvisning, bliver argumentet ikke længere prøvet efter den form for gyldighed, det faktisk gør krav på. Det bedømmes i stedet efter sin formodede politiske oprindelse. Ideologien bliver dermed ikke et redskab til forståelse, men et våben, der gør det muligt at afvise modparten uden at undersøge argumentet.

Filosofiens opgave bliver her mindre at levere endnu et svar end at gøre selve uenighedens struktur tydelig: Hvilken form for gyldighed taler vi med? Hvilket spørgsmål forsøger vi at

besvare? Og er det overhovedet det samme spørgsmål, vi diskuterer?

Konklusion

Kategorifejl er vanskelige at opdage, netop fordi de ofte begynder med argumenter, der er både relevante og velbegrundede. Problemet viser sig først, når deres autoritet får lov til at bære en anden type konklusion.

Når flere sådanne forskydninger mødes i samme debat, kan parterne være uenige både om svarene og om de kriterier, svarene overhovedet skal vurderes efter.

Det er denne skjulte forskel, der gør mange moderne konflikter så vanskelige at forstå. Først når selve målestokken bliver synlig, kan vi se, om parterne faktisk er uenige om det samme spørgsmål.

Kapitel 4

Religionens nye rolle: fra verdensforklaring til livsfortælling

Hvorfor religion stadig findes

Hvorfor den ikke kan udfases af videnskab

Hvorfor dens sande styrke ikke ligger i fakta, men i mening

Religion er et mærkeligt fænomen i den moderne verden. På den ene side lever vi i en tid, hvor videnskab, teknologi og data har overtaget en stor del af den forklaringskraft, religionen tidligere havde. På den anden side er religioner ikke forsvundet. De er ikke engang i global tilbagegang. Mennesket har ikke lagt sin religiøsitet fra sig i takt med naturvidenskabens fremmarch. Det religiøse behov har ændret form.

Jeg skriver dette uden selv at være religiøs. Jeg har ingen interesse i at genoplive religion som verdensforklaring. Men jeg har respekt for religionens funktion, når dens bidrag vurderes efter den type spørgsmål, den faktisk forsøger at besvare. Religion udfylder stadig et område af menneskelivet, som hverken videnskab, teknologi eller økonomi uden videre kan overtage. Det er dette område – meningsens og den levede erfarings – kapitlet handler om.

I dette kapitel tager jeg først og fremmest udgangspunkt i kristendommens rolle i den europæiske kulturhistorie. Andre religioner har udviklet andre forhold mellem tro, moral, samfund og politik, og en egentlig sammenligning ville føre

langt ud over bogens emne. Det afgørende her er derfor ikke religion som én entydig størrelse, men den særlige udvikling, hvor kristendommen i det moderne Europa i stigende grad har mistet rollen som fælles verdensforklaring og i stedet har fået en stærkere funktion som kilde til mening, fortælling og moralsk erfaring.

1. Hvad religion stadig kan

Når religion fortsat spiller en rolle i et moderne, sekulariseret samfund, skyldes det ikke kun tradition eller kulturel træghed. Den beskæftiger sig med erfaringer, som ikke forsvinder, blot fordi vores empiriske viden bliver bedre: skyld, tab, håb, tilgivelse, dødelighed og spørgsmålet om, hvad et menneske skylder andre.

Videnskaben kan beskrive de biologiske processer i sorg og sygdom og give stadig mere præcise forklaringer på, hvad der sker i kroppen og hjernen. Men den form for viden afgør ikke, hvordan et tab skal bæres, hvad tilgivelse kræver, eller hvordan et menneske kan leve videre med noget, der ikke kan gøres om. Her bevæger vi os ind i et andet område, hvor fortolkning og fortælling får en anden betydning end måling.

Kristendommen har gennem århundreder udviklet et omfattende sprog for netop sådanne erfaringer. Begreber som skyld, ansvar, nåde, forsoning, pligt og værdighed er blevet formet og overleveret gennem fortællinger, ritualer og praksis. De er ikke kristendommens ejendom, og de behøver ikke forudsætte religiøs tro for at have betydning. Men den kristne tradition har fungeret som en kulturel hukommelse, hvor generationers forsøg på at forstå disse erfaringer er blevet samlet og bevaret.

Det er måske en af grundene til, at religion ikke uden videre forsvinder, når dens rolle som forklaring på naturen bliver mindre. Den rummer ikke blot påstande om verden, men også fortolkningsformer, som mennesker kan bruge til at give erfaring sammenhæng. Et ritual kan for eksempel ikke ændre et dødsfald, men det kan give form til overgangen og skabe et fælles sprog for noget, der ellers er vanskeligt at udtrykke.

Den samme funktion findes i religionens evne til at skabe fællesskab. I moderne samfund er mange af de sammenhænge, som tidligere bandt mennesker sammen, blevet mere flydende. Arbejde, familie og lokalmiljø giver ikke altid den samme kontinuitet som tidligere, og teknologien har på én gang gjort forbindelser lettere og relationer mere omskiftelige. Religiøse fællesskaber kan i den situation tilbyde noget, som ikke først og fremmest består i enighed om forklaringer, men i tilhørsforhold, ritualer og en delt fortælling.

Disse funktioner hænger sammen. Mening opstår sjældent alene som en tanke i det enkelte menneske. Den bæres af sprog, fortællinger og fællesskaber, som gør det muligt at sætte den personlige erfaring ind i en større sammenhæng.

Religionens fortsatte betydning kan derfor ikke forstås alene ved at spørge, om dens udsagn kan bevises empirisk. Det afgørende spørgsmål er også, hvilken type menneskelig erfaring den forsøger at give form til, og hvilke kriterier der overhovedet er relevante, når vi vurderer den.

2. Når religionen forsøger at være noget andet

Religionens styrke bliver samtidig dens sårbarhed. De fortællinger og fortolkninger, der kan give mening til menneskelig erfaring, mister deres særlige karakter, hvis de

begynder at gøre krav på den samme form for gyldighed som empirisk viden.

Når religiøse udsagn om skabelse, menneskets oprindelse eller naturens indretning fremsættes som forklaringer på mekanismer i verden, ændrer deres krav på gyldighed karakter. De må da kunne undersøges, sammenlignes og efterprøves efter de samme kriterier som andre empiriske forklaringer.

Her bliver forskellen til videnskaben afgørende. Videnskabelige forklaringer kan ændres, når nye observationer kræver det. De er bundet til en metode, der netop gør revision mulig. En religiøs fortælling fungerer anderledes. Dens betydning ligger ikke først og fremmest i dens evne til at forudsige eller beskrive naturens processer, men i dens mulighed for at give menneskelig erfaring form og sammenhæng.

Når disse to former blandes, svækkes begge. Religionen risikerer at blive vurderet som en utilstrækkelig naturforklaring, mens videnskaben kan blive trukket ind i spørgsmål om mening og værdi, som dens metode ikke selv kan afgøre.

Religion kan stadig have noget væsentligt at sige om, hvordan mennesker forstår deres ansvar, deres håb og deres forhold til hinanden. Men dens bidrag må vurderes efter den type spørgsmål, den faktisk forsøger at besvare.

Religion skal kritiseres på de præmisser, dens udsagn faktisk gør krav på. En religiøs fortælling kan være meningsfuld, bærende eller moralsk udfordrende uden at være en empirisk teori. Og hvis den gør krav på at være det, må den også acceptere de kriterier, der gælder dér.

3. Religionens plads i moderniteten

I det moderne, sekulariserede Europa har kristendommen mistet meget af den autoritet, den tidligere havde som fælles forklaring på verden. Naturen forklares i stigende grad gennem videnskaben, samfundet gennem politik og økonomi, og menneskets handlinger gennem en række faglige og sociale perspektiver.

Religionens rolle er ikke blot blevet mindre; den har ændret karakter.

Hvor religion tidligere kunne fungere som en samlet ramme for både natur, moral og samfund, træder dens styrke i dag tydeligere frem i de områder, hvor empirisk viden ikke er tilstrækkelig: i spørgsmålet om mening, skyld, håb, tab, tilgivelse og menneskets forhold til sin egen dødelighed.

Her fungerer religion ikke som en konkurrerende teori om verden, men som en fortolkningsramme. Den tilbyder fortællinger, symboler og ritualer, som gør det muligt at give form til erfaringer, der ellers kan være vanskelige at fastholde i et rent analytisk sprog.

Det ændrer også spørgsmålet om religionens sandhed. Hvis en religiøs fortælling ikke gør krav på at beskrive naturens mekanismer, giver det heller ikke mening at vurdere den alene efter empiriske kriterier. Dens gyldighed må snarere undersøges i forhold til det, den forsøger at gøre: om den skaber sammenhæng, kan bære erfaring, udfordre mennesket moralsk og give et sprog for forhold, som ikke lader sig reducere til måling.

Religiøse fortællinger må fortsat kunne kritiseres, og kritikken bliver mere præcis, når vi spørger, hvilken type gyldighed der

faktisk er på spil. En fortælling kan være sammenhængende og meningsfuld, men samtidig moralsk problematisk. Et ritual kan være betydningsfuldt for et fællesskab og samtidig ekskluderende. Også inden for religionens eget område må der derfor kunne skelnes, vurderes og diskuteres.

Religionens moderne rolle bliver på den måde mindre omfattende end tidligere, men måske også tydeligere. Den behøver ikke forklare hele verden for at have betydning i den.

Dens plads findes dér, hvor mennesker fortsat har brug for at fortolke det liv, som ingen mængde fakta kan leve for dem.

Konklusion

Religionens betydning i moderniteten kan ikke forstås ud fra de samme kriterier, som vi bruger til at vurdere empirisk viden. Dens styrke ligger i dens evne til at fortolke erfaring, skabe sammenhæng og give sprog til spørgsmål om mening, skyld, håb og dødelighed.

Når religion gør krav på at forklare naturens mekanismer, må den bedømmes efter empiriske kriterier og risikerer dermed at blive vurderet efter en målestok, som ikke er den, dens meningsbærende funktion oprindeligt bygger på.

Forskellige former for gyldighed må vurderes efter de spørgsmål, de faktisk forsøger at besvare. Først når det skel bliver tydeligt, kan vi diskutere deres styrke og deres grænser uden at reducere dem til hinanden.

Kapitel 5

Hvad mangler vi filosofien til?

Hvorfor filosofien er mere nødvendig end nogensinde

De foregående kapitler har beskrevet en verden, hvor forskellige former for viden lever side om side, og hvor konflikterne ofte opstår i forholdet mellem dem. Videnskaben kan være stærk på det empiriske område, religionen på det meningsbærende, økonomien i sammenligning og prioritering og teknologien på det funktionelle.

Men ingen af disse former kan alene afgøre alle de spørgsmål, der opstår, når de mødes i den samme sag.

Hvem skal undersøge, hvad en faglig analyse faktisk kan bære, og hvad der følger bagefter? Hvem skal gøre det synligt, når en økonomisk nødvendighed i virkeligheden rummer et politisk valg, eller når et empirisk resultat bliver brugt til at begrunde en moralsk konklusion? Hvem skal kunne holde flere perspektiver åbne samtidig, når de ikke kan reduceres til hinanden?

Det er her, behovet for filosofi viser sig: ikke som endnu et fag, der konkurrerer med de andre om at levere den rigtige beskrivelse af verden, men som en form for tænkning, der undersøger deres forudsætninger, rækkevidde og indbyrdes forhold.

Det betyder ikke, at filosofien står uden for alle andre vidensformer eller har adgang til et neutralt udsigtspunkt. Også filosofien er historisk, kulturelt og begrebsligt formet. Men den har en særlig mulighed for at gøre selve tænkemåden til

genstand for undersøgelse: at spørge, hvilke antagelser et argument bygger på, hvilken form for gyldighed det gør krav på, og hvad der sker, når forskellige målestokke mødes.

Denne funktion bliver vigtig, når de forskellige former for viden og gyldighed bliver stærke hver for sig, mens forholdet mellem dem forbliver uklart.

1. Det, fagene ikke selv kan afgøre

En af de mærkelige konsekvenser af specialisering er, at en metode kan blive stadig stærkere uden dermed at blive bedre til at afgøre, hvad der ligger uden for det spørgsmål, den er udviklet til at besvare.

Videnskaben er et tydeligt eksempel. Dens empiriske metode har en enestående evne til at afklare spørgsmål om naturen, kroppen og den målbare verden. **Men når denne viden skal omsættes til handling, står der ofte spørgsmål tilbage om konsekvenser, værdier og prioritering.**

Det samme gælder andre vidensformer. En økonomisk model kan vise konsekvenserne af forskellige valg uden selv at bestemme, hvilket mål der er værd at forfølge. En teknisk løsning kan være elegant og effektiv uden dermed at afgøre, om den bør tages i brug. En religiøs fortælling kan give stærk mening til menneskelig erfaring uden at fungere som empirisk forklaring på naturen.

Det interessante er, hvad der sker, når et svar fra én bestemt form for viden skal indgå i en større sammenhæng.

En metode er nødvendigvis selektiv. Den gør bestemte sider af virkeligheden tydelige og lader andre træde i baggrunden. Det er netop det, der gør den anvendelig. Men det betyder også, at

spørgsmål, som ikke kan behandles med dens redskaber, let kan komme til at fremstå som mindre præcise eller mindre væsentlige.

Her opstår behovet for en anden form for refleksion: ikke en konkurrent til de enkelte fag, men en tænkning, der kan spørge: Hvad kan denne metode faktisk afgøre? Hvad forudsætter den? Og hvilke spørgsmål står stadig åbne, når dens analyse er afsluttet?

En af filosofiens klassiske funktioner er at stille netop disse spørgsmål og gøre fagområdernes rækkevidde til genstand for diskussion.

2. Når svarene ikke kan oversættes direkte

Selv når forskellige former for viden bruges præcist, opstår der et andet problem: deres svar kan ikke nødvendigvis omsættes til én fælles målestok.

En læge kan beskrive en behandling ud fra sandsynligheder, bivirkninger og dokumenteret effekt. Patienten kan samtidig tale om frygt, værdighed og livskvalitet. En økonomisk analyse kan vise ressourceforbruget, mens etikken rejser spørgsmålet om, hvilke hensyn der bør veje tungest.

Alle bidrager med noget relevant, men deres udsagn gør ikke krav på den samme type gyldighed.

Det betyder, at uenighed ikke altid kan løses ved at finde det stærkeste argument inden for ét af områderne. Et bedre empirisk resultat afgør ikke nødvendigvis et etisk spørgsmål, ligesom en moralsk overbevisning ikke kan erstatte dokumentation.

Hvis de forskellige perspektiver skal kunne indgå i samme beslutning, må deres forskelle derfor først gøres tydelige.

Det er fristende at forsøge at oversætte dem til samme sprog. Patientens erfaring kan omsættes til en skala, naturens værdi til en pris og livskvalitet til et indeks. Sådanne oversættelser kan være nyttige og undertiden nødvendige. Men de indebærer også et valg af målestok, og noget kan gå tabt undervejs.

Filosofisk oversættelse må både gøre forskellene forståelige og bevare opmærksomheden på det, der ikke uden videre kan oversættes.

Filosofien fungerer her som et mellemlid, der gør klart, hvad de forskellige bidrag faktisk siger, hvilke spørgsmål de besvarer, og hvor en reel afvejning begynder.

Filosofiens opgave slutter derfor ikke nødvendigvis med at gøre grænserne synlige. Ved at klarlægge, hvilke former for viden, værdier og erfaringer der indgår i en sag, kan den også forberede den dømmekraft, som afvejningen kræver.

Filosofien kan ikke foretage afvejningen eller garantere det rigtige valg. Gjør den det, ville den blot indsætte sig selv som den overordnede målestok. Men den kan gøre det tydeligere, hvad der tillægges vægt, hvad der tilsidesættes, og hvilke konsekvenser og hvilket ansvar valget indebærer.

Dens opgave er dermed ikke at befri os for valget, men at gøre valget synligt – også når det fremstilles som en nødvendighed.

Uden denne funktion risikerer et pluralistisk samfund at få stadig mere specialiseret viden og samtidig stadig mindre fælles forståelse.

3. De skjulte forudsætninger

Enhver vidensform arbejder ud fra bestemte forudsætninger. Nogle er metodiske, andre normative, og mange bliver så selvfølgelige, at de næsten forsvinder ud af syne.

Videnskaben må afgrænse, hvad der kan undersøges empirisk, og hvilke observationer der skal tælle som relevante. Økonomien må arbejde med mål, incitamenter og forestillinger om, hvad der skal optimeres. Teknologien må vide, hvilken funktion der ønskes, før den kan vurdere, om en løsning virker. Etikken og ideologien begynder heller ikke fra ingenting; de bygger på forestillinger om mennesket, ansvar, frihed, lighed eller orden.

Disse forudsætninger behøver ikke være problematiske. Uden dem ville de enkelte fag og vidensformer slet ikke kunne arbejde.

Men når de bliver usynlige, kan resultatet fremstå mere nødvendigt og neutralt, end det faktisk er.

En økonomisk analyse kan være præcis og samtidig bygge på et politisk valgt mål. En teknisk løsning kan fungere fremragende og samtidig forudsætte en bestemt opfattelse af, hvad problemet er. Et videnskabeligt studie kan være metodisk solidt, mens spørgsmålet om, hvorfor netop dette blev undersøgt, eller hvordan resultatet bør anvendes, ligger uden for selve undersøgelsen.

Her har filosofien en klassisk kritisk funktion. Den kan træde et skridt tilbage og spørge til det, argumentet allerede forudsætter: Hvilket menneskesyn ligger her? Hvilket mål er gjort selvfølgeligt? Hvilke begreber er taget for givet? Og hvilke

alternativer bliver usynlige, fordi spørgsmålet allerede er stillet på en bestemt måde?

Forudsætninger kan være både rimelige og nødvendige. Filosofiens opgave er snarere at gøre dem synlige nok til, at de kan undersøges og diskuteres i stedet for blot at fungere som tavse præmisser.

Det bliver særligt vigtigt i et samfund præget af stærk specialisering. Jo mere præcist et fag bliver inden for sit eget spørgsmål, desto lettere kan de valg og antagelser, der ligger før selve præcisionen, forsvinde fra opmærksomheden.

4. Helheden mellem specialerne

Moderniteten har gjort os langt bedre til at forstå de enkelte dele af komplekse problemer. Problemet viser sig, når en konkret sag samtidig kræver flere forskellige former for ekspertise og vurdering.

Et sundhedspolitisk valg kan være medicinsk, økonomisk, teknologisk, etisk og personligt på én gang. Det samme gælder spørgsmål om klima, uddannelse, teknologi eller social sammenhæng. Jo mere komplekst problemet bliver, desto mindre sandsynligt er det, at én specialiseret tilgang kan rumme alle dets væsentlige sider.

Her viser specialiseringens paradoks sig. Vi kan analysere de enkelte dele med stadig større præcision, mens sammenhængen mellem dem bliver vanskeligere at overskue.

Et problem kan derfor være undersøgt meget grundigt og stadig være uklart som helhed.

Filosofiens opgave er at holde flere perspektiver åbne samtidig og undersøge, hvordan de hænger sammen, hvor de kolliderer, og hvilke spørgsmål der endnu ikke er blevet stillet.

Det kræver også tilbageholdenhed. Filosofien må acceptere, at helheden ikke nødvendigvis kan samles i ét svar, og i stedet gøre strukturen tydelig nok til, at forskellige former for viden kan ses i forhold til hinanden uden at blive reduceret til én.

I en verden med stadig mere specialiseret viden bliver denne funktion vigtigere. For uden et blik for sammenhængen risikerer vi at vide stadig mere om de enkelte dele og samtidig forstå stadig mindre af, hvad der sker, når de mødes.

Konklusion

Verden har allerede stærke og højt specialiserede former for ekspertise. Det filosofiske behov opstår især i forholdet mellem dem: i deres forudsætninger, deres forskellige former for gyldighed og de spørgsmål, der står tilbage, når deres svar skal bringes sammen.

Der er brug for en tænkning, som kan gøre disse forskelle synlige, undersøge skjulte forudsætninger og holde flere perspektiver åbne samtidig.

Det er denne funktion, filosofien stadig kan udfylde.

Hvordan den konkret kan bringes i spil i en pluralistisk verden, vender bogen tilbage til senere.

DEL III – MODELLEN

"Sandheden er ikke blevet svagere. Men vores måder at begrunde viden, gyldighed og mening på er blevet flere."

De foregående dele har vist, hvordan forskellige former for viden og gyldighed kan eksistere side om side og samtidig skabe misforståelser, når deres grænser bliver uklare.

Nu mangler selve redskabet.

Del III udvikler den epistemologiske model, som resten af bogen bygger på. Formålet er at skabe et sprog for at skelne mellem forskellige former for gyldighed og for de overgange, hvor argumenter ændrer karakter.

Udgangspunktet er, at forskellige spørgsmål kræver forskellige former for begrundelse. Et empirisk udsagn skal kunne møde observation og efterprøvning. Et normativt udsagn kræver begrundelse i værdier og ansvar. En teknisk vurdering handler om funktion, mens erfaring og fortælling kan gøre krav på andre former for gyldighed.

Domænerne er et orienteringsredskab, ikke en endelig klassifikation, og de forskellige former for gyldighed har ikke samme styrke i enhver situation. Deres betydning afhænger af det spørgsmål, der faktisk stilles.

Modellen skal derfor kunne gøre to ting samtidig: skelne mellem forskellige former for gyldighed og vise, hvad der sker, når flere af dem mødes i den samme beslutning.

Modellens begrænsning viser sig ved, at uenighed ikke altid skyldes kategorifejl. Mennesker kan arbejde inden for samme

målestok og stadig være uenige, og flere velbegrundede hensyn kan pege i forskellige retninger.

Modellen kan gøre forskellene synlige.

Den kan ikke foretage den endelige afvejning for os.

Del III bevæger sig derfor fra selve kompasset til dets grænser og videre til spørgsmålet om ekspertise og beslutningsansvar. Først derefter er modellen klar til at blive sat i arbejde.

Kapitel 6

En epistemologi for en verden uden fast grund

Hvorfor forskellige spørgsmål kræver forskellige former for begrundelse – og hvordan vi orienterer os mellem dem

Vi mennesker har altid forestillet os, at sandheden stod et bestemt sted. Nogle mente, den fandtes i naturen. Andre, at den lå i Guds vilje. Senere troede vi, at fornuften alene kunne bære den.

Men vi lever i en tid, hvor ingen af disse steder længere kan samle alle vores spørgsmål. Det betyder ikke, at sandheden skifter efter, hvem man taler med. Det betyder, at forskellige typer udsagn gør krav på forskellige former for gyldighed og må begrundes efter forskellige kriterier.

Når denne bog taler om pluralisme, er pointen derfor ikke, at enhver har sin egen sandhed. Modellen tager ikke stilling til, om empiriske, normative og narrative udsagn er sande i samme forstand. Den undersøger mere beskeden, hvordan deres gyldighed begrundes, og hvad der sker, når én form for begrundelse bruges til at afgøre et spørgsmål, den ikke kan bære.

Det moderne menneskes udfordring er derfor ikke, at sandheden er forsvundet, men at vi må orientere os mellem forskellige krav på viden, gyldighed og mening uden én fælles målestok for dem alle.

Dette kapitel handler om at forstå den situation – ikke ved at give nye dogmer, men ved at give et kompas.

1. Hvor erkendelsen begynder: erfaring før teori

Erkendelse begynder ikke i bøger eller teorier, men i det levede.

Den begynder i det øjeblik, hvor noget rammer os, før vi har et sprog for det: i tabet af et menneske, i oplevelsen af uretfærdighed, i forsøget på at reparere noget, der gik i stykker, i mødet med skønhed eller voldsomhed, som ikke lader sig forklare.

Der findes ingen epistemologi uden denne baggrund. Det er menneskets niveau nul: erfaringen, der taler, før vi har lært at formulere den.

Man kan høre ekkoer af denne tanke hos Aristoteles, når han beskriver *phronesis* som en dømmekraft, der udspringer af erfaring frem for regler. Og hos Søren Kierkegaard, når han insisterer på, at sandhed må leves, ikke blot forstås.

Det er her, enhver forståelse af sandhed må begynde: i det oplevede, ikke i det teoretiserede.

Men hvis erkendelsen begynder i erfaring, følger en konsekvens, som sjældent siges højt: Erfaring ophober sig ikke neutralt. Den former de måder, vi overhovedet kan erfare på.

Det unge menneske møder verden med åbenhed og få fortolkningsrammer. Det ældre menneske møder den med struktur, forventninger og erfaringer, der allerede har sat sig.

Med tiden ændrer erfaringen karakter. Den konsoliderer sig til mønstre, som nye oplevelser læses ind i.

Det betyder, at erkendelsen ændrer karakter: Den bliver hurtigere, men også mere selektiv. Mere sammenhængende, men mindre åben.

Det er derfor, mennesker med tiden fremstår mere konsekvente. Ikke nødvendigvis fordi de tænker bedre eller dårligere, men fordi deres tænkning er blevet formet.

Man kunne sige, at tiden ikke blot går. Den sætter sig i erkendelsen. Hvert øjeblik bærer spor af det foregående.

Dette giver en ny forståelse af modernitetens udfordring: Vi skal ikke blot navigere mellem flere former for viden og gyldighed – vi skal gøre det med en erkendelse, der selv er i bevægelse.

Det er en erkendelsesteoretisk præmis, at menneskets adgang til verden altid er tidslig.

Vi oplever aldrig noget isoleret, men altid som en fortsættelse af noget, der allerede er erfaret. Enhver forståelse bærer spor af det, der gik forud.

Erkendelse er derfor en proces, historisk formet af det, der allerede er erfaret.

Epistemologi handler derfor ikke kun om, hvordan udsagn begrundes og vurderes, men også om, hvordan erfaring former erkendelsen over tid.

2. Vi skaber systemer, fordi verden er for stor til at møde alene

Når erfaringen bliver for omfattende, begynder vi at organisere den, fordi vi har brug for strukturer, der gør verden håndterbar.

Vi forsøger ikke at forstå verden på én måde, men på flere samtidig.

Nogle gange spørger vi, hvordan naturen fungerer – og dér taler vi videnskabens sprog. Andre gange søger vi mening i det, vi oplever – og så bevæger vi os ind i religionens eller fortællingens rum.

Når vi skal prioritere mellem knappe ressourcer, træder økonomien frem. Når vi bygger, bliver teknologien afgørende for, hvad der overhovedet er muligt. Og når vi spørger, hvad der er rigtigt, bevæger vi os ind i et etisk felt.

Disse skift sker ofte, uden at vi lægger mærke til dem.

Det, vi kalder vidensformer, er derfor ikke forskellige sandheder i konkurrence, men forskellige måder at give erfaringen form på.

Sandheden skifter ikke fra område til område. Det gør derimod kravene til, hvordan et udsagn begrundes og vurderes.

3. Gyldighed: forskellige udsagn, forskellige målestokke

Når vi organiserer erfaring i forskellige vidensformer, følger der en vigtig konsekvens: de kan ikke alle vurderes efter den samme målestok.

Et empirisk udsagn må kunne møde observation og efterprøvning. Et etisk udsagn må kunne begrundes i forhold til værdier, ansvar og konsekvenser. En teknisk vurdering handler om funktion, mens en eksistentiel eller narrativ forståelse må vurderes efter, om den skaber mening og sammenhæng i menneskelig erfaring.

Vurderingen bliver dermed mere krævende, fordi forskellige udsagn stiller forskellige krav til begrundelsen. Ofte konkurrerer svarene ikke om det samme spørgsmål; de besvarer forskellige typer af spørgsmål og må derfor vurderes efter forskellige kriterier.

Man kan forstå det som et landskab. Nogle steder møder vi udsagn, der kan måles og testes. Andre steder handler det om retfærdighed og forpligtelse. Andre igen om mening, erfaring eller funktion. Forskellen ligger ikke blot i indholdet, men i de kriterier, vi bruger for at afgøre, om et svar er godt nok.

Hvis man spørger en neurobiolog, hvad kærlighed er, kan svaret handle om hormoner, signalstoffer og hjernens aktivitet. En romanforfatter vil måske beskrive længsel, loyalitet, tab eller håb. De to svar behøver ikke ophæve hinanden. De undersøger forskellige sider af det samme fænomen og gør krav på forskellige former for gyldighed.

Det er derfor mere præcist at tale om **former for gyldighed** end om én fælles sandhedsmålestok. Et udsagn må vurderes i forhold til den type spørgsmål, det forsøger at besvare.

Modellen handler derfor ikke kun om at skelne mellem områder, men også om de måder, vi organiserer vores egen erfaring på. Når vi ser noget som målbart, retfærdigt, funktionelt eller meningsfuldt, retter vi vores opmærksomhed mod forskellige egenskaber ved det samme fænomen.

Domænerne skal forstås som redskaber til at skelne mellem forskellige måder, vi undersøger, fortolker og vurderer verden på, snarere end som faste kasser, virkeligheden på forhånd er opdelt i.

Det er denne forskel, resten af modellen bygger videre på.

4. Kategorifejl som grænseproblem

Når forskellige former for gyldighed vurderes efter forskellige kriterier, opstår der et særligt problem: et udsagn kan være velbegrundet inden for én ramme og samtidig blive misvisende, hvis det flyttes til en anden.

Det er denne forskydning, jeg tidligere har kaldt en kategorifejl.

Kategorifejlen opstår derfor ikke nødvendigvis i selve udsagnet, men i den måde, det anvendes på. En statistisk sammenhæng kan være korrekt uden dermed at afgøre et moralsk spørgsmål. En personlig erfaring kan være gyldig som erfaring uden at fungere som generel dokumentation. En økonomisk beregning kan være præcis uden selv at bestemme, hvad der er retfærdigt.

Gyldigheden følger ikke automatisk med, når et argument flyttes fra én sammenhæng til en anden. Hver overgang kræver derfor et nyt spørgsmål: Hvilken type påstand er der nu tale om, og hvilke kriterier skal den vurderes efter?

Kategorifejlen følger dermed direkte af modellens pluralisme. Jo flere legitime måder vi har at forstå verden på, desto vigtigere bliver det at kunne se, hvornår vi skifter mellem dem.

Det gør også konflikterne mere forståelige. Mennesker kan være enige om fakta og stadig være uenige om konsekvenserne, dele en moralsk bekymring og samtidig være uenige om årsagen eller tale om det samme fænomen uden faktisk at besvare det samme spørgsmål.

Modellen skal derfor ikke først og fremmest fortælle os, hvilket perspektiv der har forrang. Den skal hjælpe os med at opdage, **hvilken form for gyldighed der er på spil, og om dens**

begrundelse faktisk rækker til det spørgsmål, den bruges til at besvare.

Kategorifejl er imidlertid kun én mulig forklaring på uenighed.

To forskere kan arbejde med det samme empiriske spørgsmål og stadig fortolke data forskelligt. To økonomer kan acceptere den samme målestok og være uenige om modellen. Og to politikere kan være enige om både fakta og konsekvenser og alligevel prioritere forskellige værdier.

I sådanne tilfælde er der ikke nødvendigvis sket nogen sammenblanding af domæner. Uenigheden er reel og består inden for den samme ramme eller i den afvejning, der følger bagefter.

Modellen kan derfor kun diagnosticere en kategorifejl, når en påstand får sin begrundelse fra én form for gyldighed og derefter bruges, som om denne begrundelse uden videre kunne afgøre et spørgsmål, der kræver en anden.

Dens opgave er ikke at forklare uenigheden væk, men at hjælpe os med at se, hvilken del af uenigheden der faktisk skyldes forskellige målestokke – og hvilken del der består, når målestokkene først er gjort tydelige.

5. Pluralisme uden relativisme

Når man først accepterer, at forskellige spørgsmål kan kræve forskellige former for gyldighed, melder en oplagt indvending sig: Hvis der ikke findes én fælles målestok for alle udsagn, hvordan undgår vi så, at alt bliver lige gyldigt?

Svaret ligger i selve skelnen mellem gyldighedsformer.

Pluralismen fritager ikke et udsagn for kritik. Den kræver tværtimod, at vi spørger mere præcist, hvilken type påstand der fremsættes, og hvilke kriterier den derfor skal kunne opfylde.

Ideologien hører i denne model til den normative gyldighedsform, mens politik ikke er en selvstændig gyldighedsform. Ideologien ordner normative værdier i mere varige prioriteringsmønstre. Politik er derimod det sted, hvor disse prioriteringer forbindes med blandt andet empirisk viden, økonomiske muligheder, erfaringer og forventede konsekvenser.

Kriterierne er altså forskellige, men de er ikke fraværende.

Forskellige former for gyldighed har heller ikke samme vægt i enhver situation. Spørger vi til en sygdoms biologiske årsag, har empirisk videnskab en særlig autoritet, fordi spørgsmålet kan undersøges empirisk. Spørger vi derimod, hvordan et menneske skal leve med sygdommen, kommer erfaring, etik og måske religiøs eller eksistentiel fortolkning ind i billedet. De erstatter ikke den medicinske viden, men besvarer spørgsmål, som den ikke selv kan afgøre.

Pluralismen ophæver derfor ikke forskellen mellem stærke og svage argumenter. Den gør vurderingen mere krævende. Før vi spørger, om et udsagn er gyldigt, må vi først forstå, hvilken form for gyldighed det gør krav på.

Relativismen standser ved perspektivet. Når vi siger, at noget "kommer an på, hvordan man ser på det", har vi endnu ikke afgjort, hvilke perspektiver der faktisk er relevante for det spørgsmål, der stilles.

Fraværet af én fælles målestok gør derfor selve orienteringen vigtigere. Spørgsmålet bliver, hvilken form for gyldighed der er på spil, og hvilke kriterier der hører til den.

Pluralismen kræver på den måde større præcision. Perspektiverne er flere, men de er ikke vilkårlige.

6. Epistemologi som navigation

I tidligere filosofiske traditioner har epistemologien ofte søgt efter et fundament for sikker viden. Spørgsmålet var, hvilke betingelser der skulle være opfyldt, før noget med rette kunne kaldes sandt eller viden.

Den opgave forsvinder ikke i en pluralistisk verden, men den ændrer karakter. Når forskellige typer spørgsmål kræver forskellige former for gyldighed, bliver det ikke tilstrækkeligt at lede efter én fælles målestok. Vi må også kunne orientere os mellem flere.

Det kræver opmærksomhed på, hvilken type spørgsmål der faktisk stilles. Er uenigheden empirisk, normativ, funktionel, økonomisk, erfaringsbaseret eller narrativ – eller er en anden form for gyldighed på spil?

Navigation kræver, at man tager både spørgsmålet og de relevante kriterier alvorligt; den giver ikke mulighed for frit at vælge den sandhed, der passer bedst. Den epistemiske opgave bliver at kunne bevæge sig mellem forskellige perspektiver uden at forveksle dem og uden at gøre ét perspektiv til målestok for alle de andre.

Denne bevægelighed er især vigtig, når flere former for viden mødes i samme problem. Målet er at se forskellene klart nok til, at de kan bringes i et meningsfuldt forhold til hinanden.

I den forstand bliver epistemologi også en praktisk disciplin. Den hjælper os ikke blot med at spørge, hvad vi kan vide, men med at forstå, **hvilken slags viden vi har brug for i den situation, vi faktisk står i.**

7. Et eksempel: flere gyldighedsformer i samme sag

Forestil dig en offentlig debat om et større infrastrukturprojekt.

Her kan flere former for gyldighed være til stede samtidig. Empiriske undersøgelser kan belyse den forventede trafik, støj og miljøpåvirkning. Teknisk viden kan vise, hvad der kan bygges. Økonomien kan sammenligne omkostninger og forventede gevinster. Etikken kan rejse spørgsmål om, hvem der får fordelene, og hvem der må bære belastningerne, mens de berørtes erfaringer kan fortælle noget om projektets betydning for hverdagsliv og lokalsamfund.

Ingen af disse perspektiver kan uden videre erstatte de andre. De besvarer forskellige spørgsmål, men de mødes i den samme beslutning.

Konflikten opstår, når forskellen mellem dem ikke bliver tydelig. En økonomisk beregning kan komme til at fremstå som en objektiv nødvendighed. Den tekniske mulighed kan blive brugt som tilstrækkelig begrundelse for, at projektet bør gennemføres. Eller de berørtes erfaringer kan blive behandlet som et generelt svar på, om projektet samlet set er rigtigt.

Modellens bidrag er først og fremmest at gøre konfliktens struktur synlig.

Det kan være nok til at ændre samtalen. I stedet for straks at spørge, hvem der har ret, kan man begynde med at spørge, **hvilke forskellige spørgsmål der faktisk bliver besvaret.**

Det er i denne forstand, modellen fungerer som et kompas.

8. Et kompas i stedet for et fundament

Formålet med modellen er ikke at erstatte tidligere filosofiske teorier eller at opstille endnu et system, der skal forklare hele virkeligheden.

Modellen står ikke uden forbindelse til tidligere forsøg på at forstå modernitetens pluralisme. Weber beskrev differentieringen mellem forskellige værdisfærer, og Habermas har analyseret de forskellige gyldighedskrav, vi rejser i kommunikationen.

Jeg forsøger ikke at opstille en mere grundlæggende teori end deres. Mit sigte er et andet og mere praktisk.

Hos Weber er selve differentieringen central. Her interesserer jeg mig især for, hvad der sker, når argumenter bevæger sig mellem de forskellige områder, og når en form for gyldighed får en rækkevidde, den ikke selv kan begrunde.

Hos Habermas er gyldighedskravene en del af en omfattende teori om kommunikativ handling. Denne models mere beskedne ambition er at give et sprog, der kan bruges til at opdage sådanne forskydninger i konkrete debatter og beslutninger.

Weber og Habermas hjælper således med at beskrive et moderne landskab, hvor forskellige værdisfærer og gyldighedskrav ikke længere kan samles under én fælles målestok. Senere vender jeg tilbage til et andet spor hos

Anthony Giddens samt Ulrich Beck og Elisabeth Beck-Gernsheim, der undersøger, hvordan moderniteten samtidig har gjort identitet og livsorientering til et mere individuelt ansvar.

Denne bog forsøger at forbinde de to spor epistemologisk. Når verden må forstås gennem flere former for gyldighed, bliver det enkelte menneske i stigende grad ansvarligt for at orientere sig mellem dem. Bogens bidrag er derfor ikke en påstand om en helt ny teori om moderniteten, men et forsøg på at synliggøre forbindelsen mellem det differentierede erkendelseslandskab og den dømmekraft, som livet i det kræver.

Domænerne skal forstås som et orienteringsredskab snarere end som en ny endelig opdeling af virkeligheden. De giver en måde at spørge, hvilken form for begrundelse et udsagn bygger på, og om den passer til det spørgsmål, udsagnet forsøger at besvare.

Et kompas giver ikke et fuldstændigt kort og fortæller heller ikke, hvor man skal gå; dets værdi ligger i, at det gør retningerne synlige.

På samme måde skal modellen ikke afgøre, hvilken form for gyldighed der skal dominere, eller hvilken sandhed der til sidst er den vigtigste. Den skal hjælpe med at se, hvilken type spørgsmål der stilles, hvilke kriterier der er relevante, og hvornår vi bevæger os fra én form for gyldighed til en anden.

Det gør modellen åben. Der kan findes flere vidensformer end dem, der nævnes i denne bog, og grænserne mellem dem kan ændre sig afhængigt af situationen. Det afgørende er selve evnen til at skelne.

Vi har ikke mistet sandheden. Vi har mistet noget af vores fælles evne til at orientere os mellem forskellige former for viden, gyldighed og mening.

Det er denne orientering, kompasset skal hjælpe med at genfinde.

Konklusion

Modellen er nu på plads. Den beskriver, hvordan forskellige former for viden og gyldighed kan eksistere side om side, uden at de derfor kan vurderes efter én fælles målestok.

Udgangspunktet er, at menneskelig erkendelse altid tager form gennem bestemte perspektiver, spørgsmål og kriterier. Vi møder derfor ikke verden gennem én fælles målestok, men gennem flere måder at undersøge, fortolke og vurdere den på.

Pluralismen gør kravet om præcision større. Et udsagn må vurderes efter den type spørgsmål, det forsøger at besvare, og efter de kriterier, der hører til netop den form for gyldighed.

Herfra følger også risikoen for kategorifejl. Et argument kan være velbegrundet inden for én sammenhæng og samtidig blive misvisende, hvis det flyttes til en anden, uden at skiftet bliver synligt.

Modellens opgave er at gøre forskellene tydelige nok til, at vi kan bevæge os mellem dem uden at forveksle dem, snarere end at samle dem i ét system.

Epistemologi bliver på den måde mindre et spørgsmål om at finde ét sikkert fundament og mere et spørgsmål om orientering: at kunne se, hvilken form for gyldighed der er på

spil, hvilke kriterier der gælder, og hvordan forskellige perspektiver kan mødes uden at blive reduceret til hinanden.

Det er først, når disse forskelle bliver synlige, at uenighed kan blive forståelig i stedet for blot fastlåst.

Kapitel 7

Gyldighedens grænser – når gode argumenter ikke er nok

Hvorfor flere gode argumenter kan pege i forskellige retninger

Hvorfor afklaring ikke nødvendigvis skaber enighed

Hvorfor modellen ikke kan træffe beslutningen for os

Når forskellene mellem gyldighedsformerne først er blevet synlige, står et vanskeligere spørgsmål tilbage:

Hvad gør vi, når flere velbegrundede hensyn mødes i den samme beslutning?

Det er her, modellen for alvor bliver prøvet.

I konkrete konflikter kan flere argumenter være velbegrundede samtidig. En økonomisk beregning kan være korrekt, en personlig erfaring væsentlig og en etisk indvending velbegrundet.

De kan alle være relevante uden at kunne afgøre sagen alene.

Kapitlet undersøger derfor, hvad der sker, når flere legitime målestokke mødes, og vi alligevel er nødt til at træffe en beslutning.

Her bliver både modellens styrke og begrænsning tydelig: Den kan hjælpe os med at se, hvad de forskellige argumenter

faktisk kan bære. Men den kan ikke på forhånd bestemme, hvordan de til sidst skal vægtes mod hinanden.

1. Når flere gode argumenter mødes

Når flere former for gyldighed er til stede i samme sag, kan flere argumenter være velbegrundede samtidig.

En økonomisk analyse kan vise en reel besparelse. En faglig vurdering kan pege på en bedre løsning. En personlig erfaring kan gøre en belastning synlig, som analysen ikke fanger. Og et etisk argument kan rejse et spørgsmål om retfærdighed, som ingen beregning kan afgøre.

Problemet kan derfor være at forstå, hvilken betydning de forskellige argumenter skal have i den samme beslutning, snarere end blot at finde det rigtige argument og kassere de andre.

Her bliver forskellen mellem gyldighed og vægt vigtig.

Et argument kan være gyldigt uden derfor at være afgørende. En billigere løsning gør den økonomiske forskel relevant uden dermed at fastlægge dens vægt, og en virkelig erfaring kan være vigtig uden nødvendigvis at begrunde en generel regel.

Når flere sådanne hensyn mødes, bliver beslutningen derfor mere end et spørgsmål om sandt eller falsk. Den bliver et spørgsmål om afvejning.

I denne afvejning kan magt naturligvis spille en rolle. Nogle aktører har større mulighed end andre for at sætte dagsordenen, definere problemet eller få bestemte hensyn til at veje tungt. Det ændrer ikke argumenternes gyldighed, men det

kan få stor betydning for, hvilke argumenter der faktisk får gennemslag.

Magt er derfor ikke en selvstændig gyldighedsform i denne model. Den hører til de betingelser, hvorunder forskellige former for gyldighed mødes og omsættes til beslutninger.

Det er netop her, modellen begynder at vise sin praktiske værdi. Før vi diskuterer, hvilket hensyn der skal veje tungest, kan vi forsøge at gøre klart, hvad de forskellige argumenter faktisk siger – og hvad de ikke kan afgøre.

2. Mit forenklede verdensbillede: høns, grøfter og gyldighedsformer

Et enkelt eksempel kan gøre problemet mere konkret.

Forestil dig, at jeg opdrætter slagtehøns, mens min nabo graver grøfter. Jeg har brug for en grøft, og han har brug for nogle af mine høns. Vi kan derfor forsøge at finde et bytteforhold: Hvor mange høns er en grøft værd?

Så længe spørgsmålet handler om udvekslingen mellem os, kan vi nogenlunde blive enige om, hvilke forhold der er relevante. Arbejdstid, omkostninger, behov og den værdi, vi hver især tillægger det, der udveksles, kan indgå i forhandlingen.

Men situationen ændrer sig, hvis andre hensyn kommer til. En nabo mener måske, at hønsene ikke lever under acceptable forhold. En anden synes, at grøften ødelægger landskabet.

Nu er der ikke længere kun tale om udveksling. Dyrevelfærden rejser et etisk spørgsmål, mens vurderingen af landskabet kan være æstetisk. De nye spørgsmål kan ikke uden videre

omsættes til samme målestok som prisen på høns eller arbejdet med grøften.

Man kan selvfølgelig forsøge. Man kan sætte en økonomisk værdi på dyrevelfærd eller på udsigten fra naboens hus. Det kan være nyttigt i en konkret beslutning, men beregningen ophæver ikke de andre spørgsmål. At noget får en pris, betyder ikke, at det dermed er blevet et økonomisk spørgsmål i hele sin betydning.

De forskellige hensyn kan alle være relevante for den samme situation uden derfor at kunne reduceres til hinanden. Økonomien kan sige noget om udvekslingen. Etikken kan rejse spørgsmålet om, hvordan dyrene bør behandles. Æstetikken kan rette opmærksomheden mod, hvad ændringen gør ved omgivelserne.

Konflikten kan opstå, fordi flere legitime målestokke er til stede samtidig, uden at én part derfor har forstået situationen korrekt og de andre forkert. Ingen af målestokkene kan alene afgøre hele sagen.

Det næste spørgsmål bliver derfor, hvordan de forskellige hensyn skal bringes sammen i en beslutning.

3. Når et godt argument ikke afgør beslutningen

Forestil dig, at en kommune overvejer at lukke en lille skole og samle eleverne på en større.

En økonomisk analyse kan vise, at den større skole er billigere pr. elev. En faglig vurdering kan pege på bedre muligheder for specialiseret undervisning. Forældrene kan samtidig fremhæve tryghed, nærhed og skolens betydning for lokalsamfundet.

Argumenterne kan alle være velbegrundede, fordi de besvarer forskellige spørgsmål og bygger på forskellige målestokke.

Den økonomiske beregning kan vise, hvad der spares ved en lukning, men den kan ikke alene afgøre, hvor stor vægt besparelsen skal have i forhold til nærhed, transporttid, faglige muligheder eller skolens betydning for lokalsamfundet.

Omvendt kan oplevelsen af skolens betydning heller ikke gøre de økonomiske konsekvenser irrelevante.

Beslutningen kræver derfor, at forskellige former for gyldighed bringes sammen uden at blive reduceret til én. Først dér bliver det synligt, at uenigheden måske ikke handler om fakta, men om hvilke hensyn der skal have hvilken vægt.

Det er også her, modellens begrænsning bliver tydelig. Den kan hjælpe os med at forstå, hvilke forskellige hensyn der er i spil, men den kan ikke træffe beslutningen for os.

4. Ideologi, politik og dømmekraft

Når modellen har gjort de forskellige hensyn tydelige, kan det være fristende at lede efter endnu en metode, som kan afgøre, hvordan de skal vægtes. Men så ville problemet blot blive flyttet. Hvis ingen enkelt gyldighedsform kan fungere som fælles målestok, findes der heller ikke en neutral overordnet beregning, som kan foretage den endelige afvejning.

Her har ideologien en legitim, men begrænset rolle.

Socialisme, liberalisme og konservatisme kan forstås som idealtypiske normative ordener. De gør bestemte værdier og prioriteringer tydelige. Socialismen lægger blandt andet vægt på lighed, solidaritet og beskyttelse mod dominans.

Liberalismen fremhæver frihed, rettigheder og personlig autonomi. Konservatismen retter opmærksomheden mod kontinuitet, orden og den erfaring, der er indlejret i institutioner og traditioner.

Ideologierne giver dermed ikke blot meninger om enkelte spørgsmål. De tilbyder sammenhængende måder at forstå, hvilke hensyn der normalt bør veje tungest. Men netop fordi de er idealtypiske, kan de ikke uden videre afgøre den konkrete sag. Ingen faktisk situation består kun af frihed, lighed eller kontinuitet, og ingen politisk beslutning kan træffes uden også at forholde sig til viden, konsekvenser, ressourcer og erfaring.

Politik begynder dér, hvor den ideologiske orden møder den konkrete virkelighed.

I den politiske afvejning bringes normative prioriteringer sammen med empirisk viden, økonomiske muligheder, tekniske begrænsninger, menneskelige erfaringer, interesser og forventede konsekvenser. Magt spiller også en rolle, ikke som en gyldighedsform, men som en del af de betingelser, der afgør, hvilke hensyn der faktisk får gennemslag.

Politik er derfor ikke blot anvendt ideologi. Den er den praksis, hvor forskellige former for gyldighed og forskellige normative prioriteringer må forbindes i en beslutning, som ingen af dem kan frembringe alene.

Det er her, dømmekraften bliver nødvendig. Dømmekraft er ikke endnu en gyldighedsform og heller ikke en skjult metode, der kan garantere det rigtige resultat. Den er evnen til at forstå den konkrete situation, se, hvilke hensyn der er relevante, vurdere deres rækkevidde og tage stilling til, hvad der må få størst vægt.

Det ligger tæt på det, Aristoteles kaldte *phronesis*: den praktiske dømmekraft, der ikke udleder handlingen af en universel regel, men vurderer, hvad den konkrete situation kræver i lyset af erfaring, formål og omstændigheder.

En sådan afvejning kan ikke være vilkårlig. Den må kunne begrundes i forhold til den viden, de værdier og de konsekvenser, som faktisk er til stede. Men begrundelsen kan ikke fjerne det forhold, at nogen til sidst må vælge, og at valget næsten altid indebærer, at noget andet tilsidesættes.

Modellens begrænsning er derfor ikke en fejl. At den ikke kan træffe beslutningen, viser netop, hvor analysen ophører, og dømmekraften og ansvaret begynder.

Konklusion

Flere argumenter kan være velbegrundede uden derfor at pege mod den samme beslutning.

Det er en vigtig konsekvens af pluralismen. Når en sag rummer flere relevante former for gyldighed, er det ikke tilstrækkeligt at afgøre, hvilke argumenter der er korrekte. Vi må også tage stilling til, hvilken vægt de skal have i forhold til hinanden.

Modellen kan gøre de forskellige hensyn synlige og præcisere, hvad hvert argument faktisk kan begrunde. Den kan også vise, om en tilsyneladende konflikt skyldes, at parterne besvarer forskellige spørgsmål.

Men når spørgsmålene og gyldighedsformerne først er gjort tydelige, kan der stadig stå en reel uenighed tilbage. Ideologierne kan give normative prioriteringer en sammenhængende retning, men heller ikke de kan uden videre afgøre den konkrete sag.

Politik begynder, når disse prioriteringer skal forbindes med viden, erfaring, interesser, ressourcer og konsekvenser. Her bliver dømmekraften nødvendig, fordi beslutningen ikke kan udledes af én målestok eller én generel regel.

At modellen ikke kan foretage den endelige afvejning, er derfor ikke en mangel. Dens opgave er at vise, hvor analysen ophører, og hvor valget begynder.

Den uenighed, der står tilbage, er ikke en fejl, som blot mangler at blive rettet. Det er en reel uenighed, som må håndteres gennem beslutning, prioritering og ansvar.

Kapitel 8

Hvor ekspertviden ophører

Fra faglig analyse til politisk ansvar

Et moderne samfund kan ikke fungere uden ekspertise. Jo mere komplekst samfundet bliver, desto mere afhængige bliver vi af mennesker, der ved noget, de fleste af os ikke selv kan efterprøve i detaljer.

Men ekspertviden og beslutningsansvar er ikke det samme.

En økonomisk analyse kan vise konsekvenserne af en ændring i fødevareomsættelsen. En læge kan vurdere sandsynlig virkning og risiko. En ingeniør kan beregne, hvad der teknisk kan lade sig gøre. Alt dette kan være afgørende viden.

Men når flere hensyn skal vejes mod hinanden, står der stadig en beslutning tilbage.

Det er her, kapitlets spørgsmål begynder:

Hvem har ansvaret, når ekspertviden ikke længere kan afgøre, hvad der bør vælges?

Hvor ekspertviden ophører, begynder beslutningsansvaret.

1. Ekspertviden og dens rækkevidde

Ekspertisen er en nødvendig arbejdsdeling i et komplekst samfund. Politikerne må lytte til økonomer, læger, ingeniører, jurister og forskere, ligesom vi andre gør det, når vi bevæger os ind på områder, hvor vores egen erfaring ikke rækker.

Denne arbejdsdeling er en forudsætning for, at et komplekst samfund kan fungere. Problemet viser sig først, når den specialiserede viden skal omsættes til en beslutning.

Ekspertens autoritet er som regel størst, når spørgsmålet ligger klart inden for fagets eget område og kan behandles med fagets egne metoder.

Men de fleste større beslutninger stopper ikke dér. Ekspertens svar indgår som regel i en bredere afvejning, hvor også værdier, erfaringer og politiske prioriteringer spiller ind.

Det er en forskel, som let forsvinder i den offentlige debat. Når en ekspert har stor autoritet på ét område, kan denne autoritet komme til at følge med over i spørgsmål, som ikke længere kan afgøres af fagligheden alene. Det behøver ikke skyldes, at eksperten bevidst går ud over sin faglighed. Ofte sker forskydningen, fordi selve spørgsmålet bevæger sig fra analyse til vurdering, uden at skiftet bliver gjort tydeligt.

Analysen kan gøre konsekvenser og muligheder tydeligere. Men når de skal vejes mod andre hensyn, er spørgsmålet ikke længere rent fagligt.

Det samme gælder på andre områder. Medicinsk viden kan sige meget om sandsynlige virkninger og risici, mens patientens valg også kan afhænge af belastning, livskvalitet og egne prioriteringer. Teknisk viden kan på samme måde afklare mulighederne, mens valget mellem dem kræver andre hensyn.

Ekspertvidens begrænsning viser sig ikke blot ved, at komplekse beslutninger rummer flere faglige spørgsmål, men ved, at de også kræver prioriteringer, som ingen ekspertise kan afgøre alene.

Det bliver derfor vigtigt både at se, hvad eksperten ved, og hvilke spørgsmål der stadig står åbne.

2. Fra analyse til prioritering

Overgangen fra faglig analyse til politisk prioritering sker ofte så glidende, at den næsten ikke bemærkes. En ekspert beskriver en sandsynlig konsekvens, sammenligner forskellige løsninger og peger måske på den mest effektive. Allerede dér kan det begynde at lyde, som om beslutningen næsten giver sig selv, selv om effektivitet altid må vurderes i forhold til et bestemt mål.

En økonomisk analyse kan for eksempel vise, at en bestemt ordning er dyrere end et alternativ, eller at den hjælper en målgruppe mindre præcist. Det er relevant viden. Men før analysen kan blive til en anbefaling, må man vide, hvilket mål der skal prioriteres højest. Ønsker man størst mulig økonomisk effekt for pengene? En bestemt fordelingsvirkning? En ændring af borgernes adfærd? Eller ønsker man at sende et politisk signal om, at nogle varer eller aktiviteter bør behandles anderledes end andre?

Debatten om lavere moms på fødevarer illustrerer denne overgang godt. Økonomer kan beregne, hvem der får størst økonomisk gevinst, hvor meget ordningen koster, og om andre virkemidler kunne være mere målrettede. Men sådanne beregninger afgør ikke alene, om lavere moms på basale fødevarer er politisk ønskelig, fordi vurderingen også afhænger af, hvad beslutningen skal opnå.

Hvis formålet først og fremmest er at forbedre økonomien for de laveste indkomster, kan en bred momsnedsættelse vise sig at være et relativt upræcist redskab. Hvis formålet derimod er,

at almindelige fødevarer som princip skal belastes mindre af afgifter, bliver spørgsmålet et andet. Det samme gælder, hvis politikerne tillægger den oplevede belastning af høje fødevarepriser en særlig betydning.

Økonomen kan beskrive virkningerne af forskellige valg, men kan ikke ud fra økonomien alene afgøre, hvilket mål der bør veje tungest.

Eksperten kan naturligvis som borger have politiske og normative synspunkter. Men når vedkommende optræder som ekspert, må det være tydeligt, hvornår den faglige vurdering slutter, og den politiske anbefaling begynder. Ellers risikerer ekspertstatus at give en særlig autoritet til synspunkter, som ikke følger af fagligheden. Økonomen kan beskrive fordelingsvirkningerne af en beslutning; det gør ikke økonomien til ekspertise i, hvilken fordeling samfundet bør foretrække.

Politikeren, der bestiller eller anvender en ekspertvurdering, har også et ansvar for ikke at få politiske mål og prioriteringer indbygget i analysen, så de bagefter fremstår som faglige konklusioner. Ekspertens opgave er at gøre konsekvenser, muligheder og begrænsninger så klare som muligt. Politikerens opgave er at tage den politiske afvejning på sig og gøre den synlig som netop en afvejning.

Det afgørende er, at vi kan se, hvornår vi bevæger os fra ekspertise til politik. Først da bliver det muligt at placere ansvaret dér, hvor det hører hjemme.

3. Det politiske ansvar

Når de relevante faglige bidrag er lagt frem, står der ofte stadig en beslutning tilbage.

Det er det punkt, hvor den faglige analyse ikke længere kan bære beslutningen alene, og hvor afvejningen bliver politisk.

Politikeren skal ikke være den bedste økonom, læge, ingeniør eller forsker i rummet. Opgaven er i stedet at forstå, hvad de forskellige faglige bidrag faktisk kan sige, og hvilke spørgsmål der stadig kræver politisk stillingtagen.

Det kræver mere end blot at indhente ekspertvurderinger. Hvis en økonomisk analyse peger i én retning, mens sociale, etiske eller erfaringsbaserede hensyn peger i en anden, må politikeren kunne gøre denne forskel tydelig. Ellers risikerer beslutningen at blive fremstillet som en faglig nødvendighed, selv om den i virkeligheden bygger på en prioritering.

Det politiske ansvar består derfor også i at skabe forståelse for selve beslutningsrummet. Borgerne bør så vidt muligt kunne se, hvilke hensyn der har været til stede, hvilke konsekvenser der er lagt vægt på, og hvorfor nogle hensyn til sidst er blevet prioriteret højere end andre.

Borgerens ansvar er af en anden art. Borgeren træffer normalt ikke den konkrete beslutning og bærer derfor ikke samme institutionelle ansvar som politikeren. Men i et pluralistisk demokrati kan borgeren heller ikke overlade sin politiske dømmekraft fuldstændigt til eksperter eller valgte repræsentanter.

Borgeren må forsøge at danne sin egen vurdering af de hensyn, der står over for hinanden, og gennem sin stemme og deltagelse give eller nægte politisk mandat. Det kræver ikke, at borgeren selv bliver ekspert, men at det er muligt at efterprøve begrundelsen for den afvejning, der foretages på borgernes vegne.

Politiske beslutninger rummer ofte reelle konflikter mellem legitime hensyn og kan derfor ikke reduceres til et neutralt regnestykke. Men netop derfor bliver det vigtigt, at beslutningstageren ikke skjuler afvejningen bag eksperterne.

Hvis en regering vælger en løsning, som økonomerne vurderer som mindre effektiv, kan det være et legitimt valg. Men så må regeringen forklare, hvilket andet hensyn den tillægger større vægt. Og hvis den følger økonomernes anbefaling, må den stadig tage ansvar for, at netop den økonomiske målestok blev gjort afgørende.

Politikkens opgave begynder dér, hvor flere velbegrundede hensyn skal bringes sammen, og hvor ingen enkelt ekspertise kan foretage den endelige afvejning.

Politikerens ansvar er både at træffe beslutningen og at gøre det forståeligt, hvorfor den blev truffet.

4. At synliggøre konfliktområdet

Når flere faglige og politiske hensyn mødes i den samme sag, er det ikke altid manglen på viden, der er problemet. Nogle gange ved vi ganske meget og er alligevel uenige, fordi forskellige hensyn peger i forskellige retninger.

Her kunne man have nytte af det, jeg vil kalde en **domæneudredning**. Ikke som en ny institution eller en fast metode, men som en måde at strukturere en vanskelig sag på.

Formålet ville være at gøre det synligt, hvilke spørgsmål der faktisk kan afklares gennem ekspertviden, og hvilke der kræver en politisk eller normativ afvejning. På den måde kan man også få øje på de steder, hvor konflikten ikke skyldes manglende viden, men forskellige målestokke.

En sådan udredning skulle derfor ikke nødvendigvis ende med én anbefaling. Den kunne lige så vel ende med en tydeligere beskrivelse af beslutningsrummet: hvad vi ved, hvilke hensyn der står over for hinanden, og hvor det ikke længere er ekspertisen, men beslutningstageren, der må vælge.

Det ville ikke fjerne konflikten, men kunne gøre den mere præcis.

5. Konflikten som en del af processen

Hvis en domæneudredning gør de forskellige hensyn synlige, følger der også en anden måde at forstå konflikten på.

Uenighed kan være et tegn på, at sagen faktisk er blevet belyst fra flere relevante sider. Økonomiske hensyn kan pege i én retning, erfaringer i en anden og politiske eller etiske vurderinger i en tredje, uden at nogen af dem derfor er irrelevante.

I et demokrati er dette en grundbetingelse. Demokratiet eksisterer netop, fordi mennesker ikke deler de samme erfaringer, interesser, værdier og prioriteringer. Hvis alle var enige om både mål og midler, ville behovet for politisk afvejning være langt mindre.

Det afgørende er derfor, hvordan uenigheden håndteres. Hvis konflikten behandles som noget, der helst skal skjules eller opløses, risikerer vi at presse forskellige hensyn ind i én målestok og fremstille politiske valg som tekniske nødvendigheder.

Processen bør i stedet gøre uenigheden tydelig nok til, at beslutningen kan træffes på et redeligt grundlag. Målet kan ikke altid være enighed. Det kan være mere realistisk og mere

demokratisk at skabe klarhed over, hvad vi faktisk er uenige om, og hvilke hensyn der må vejes mod hinanden.

Konflikten bliver dermed en del af det materiale, beslutningen må bygge på. Den viser, hvor værdier, interesser og former for gyldighed støder sammen, og hvor den politiske afvejning faktisk ligger.

Det stiller større krav til den, der træffer beslutningen. Når konfliktområderne først er synlige, bliver det vanskeligere at fremstille prioriteringen som noget, eksperterne allerede har afgjort.

Konklusion

Ekspertviden er nødvendig, fordi komplekse beslutninger kræver mere viden, end den enkelte politiker eller borger selv kan have. Men ekspertisen kan kun bære beslutningen et stykke af vejen. Når flere hensyn står over for hinanden, må nogen stadig foretage en afvejning.

Politikeren må forstå de forskellige faglige bidrag, gøre deres betydning og indbyrdes konflikter synlige og forklare, hvorfor nogle hensyn til sidst vægtes højere end andre.

En domæneudredning kan hjælpe med at gøre dette beslutningsrum tydeligere. Ikke ved at fjerne konflikten, men ved at vise, hvor den faktisk ligger, og hvilke spørgsmål der ikke kan afgøres gennem ekspertviden alene.

I et demokrati er det en vigtig forskel. Uenighed er ikke et onde, der skal fjernes, men en betingelse, der skal håndteres. Jo tydeligere vi kan se, hvad vi er uenige om, desto mere redeligt kan vi også tage ansvar for de valg, der følger.

DEL IV – ANVENDELSEN

"Modellen viser først sin styrke, når den møder virkeligheden."

De foregående dele har udviklet modellen og gjort dens begrænsninger tydelige.

Nu skal den bruges.

Del IV undersøger ikke nye gyldighedsformer, men konkrete områder, hvor flere af dem mødes, overlapper og risikerer at låne autoritet fra hinanden.

Økonomien og videnskaben behandles først, fordi de begge har fået en særlig kulturel gennemslagskraft i moderniteten. Økonomien gennem sin evne til at gøre meget forskellige værdier sammenlignelige. Videnskaben gennem sin enestående styrke i empiriske spørgsmål.

Netop fordi begge er uundværlige, er det vigtigt at forstå, hvad deres autoritet kan bære – og hvad den ikke kan.

Derefter skifter perspektivet.

Teknologien viser, hvordan en løsning kan begynde at definere selve problemet. Kreationismen viser, hvad der sker, når empirisk gyldighed bliver så kulturelt autoritativ, at andre gyldighedsformer søger legitimitet gennem dens kriterier. Klimadebatten viser endelig, hvordan empirisk viden, risiko, økonomi, politik og ansvar kan glide så tæt sammen, at overgangene mellem dem bliver vanskelige at se.

Disse kapitler skal vise modellen i arbejde på områder som økonomi, videnskab, teknologi, religion og klima.

Spørgsmålet er hver gang det samme: Hvilken form for gyldighed er på spil? Hvor skifter spørgsmålet karakter? Og hvor begynder et argument at bære mere, end det selv kan begrunde?

Del IV er dermed bogens prøvefelt.

Her skal modellen vise, om den faktisk kan gøre komplekse konflikter mere forståelige uden at gøre dem kunstigt enkle.

Kapitel 9

Økonomi: når alt får en pris

Hvorfor økonomi virker så overbevisende

Hvordan penge gør forskellige værdier sammenlignelige

Hvordan økonomiens målestok kan komme til at fremstå som universel

Økonomi er en af modernitetens stærkeste vidensformer. Dens indflydelse skyldes ikke kun, at økonomisk analyse kan hjælpe os med at fordele knappe ressourcer, forudsige konsekvenser og sammenligne forskellige handlemuligheder. Økonomien råder over noget endnu mere grundlæggende: en fælles målestok.

Penge gør det muligt at sammenligne forhold, som ellers er meget forskellige. Arbejdstid kan sættes over for materialer, transport over for miljøpåvirkning, risiko over for gevinst og én offentlig indsats over for en anden. Når noget får en pris, kan det indgå i det samme regnestykke som noget helt andet.

Denne oversættelse er en af økonomiens store styrker; uden den ville meget af det moderne samfunds planlægning og koordinering være næsten umulig.

Fristelsen opstår, når stadig flere fænomener kan omsættes til den samme målestok. Så bliver det vanskeligere at fastholde forskellen mellem at sætte en økonomisk værdi på noget og at beskrive dets fulde værdi.

En skov kan få en pris. Det kan et menneskes arbejdstid, en uddannelse, et år ekstra levetid eller tabet ved en trafikulykke også. Sådanne beregninger kan være både nødvendige og nyttige, men de viser kun, hvordan disse fænomener fremtræder, når de oversættes til økonomiens sprog.

Når denne forskel forsvinder, kan økonomien få en autoritet, der rækker ud over dens eget område. Økonomiens målestok kan brede sig ind over næsten alle områder af livet og dermed komme til at fremstå som et fælles sprog for værdi.

Kapitlets spørgsmål er derfor, hvad der sker, når økonomisk værdisætning ikke længere blot fungerer som en legitim oversættelse, men begynder at fremstå som selve værdien.

1. Økonomiens styrke: den fælles målestok

Når meget forskellige fænomener kan udtrykkes i samme enhed, sker der noget vigtigt med selve beslutningen. Alternativer, som ellers ikke umiddelbart kan sammenlignes, bliver gjort sammenlignelige.

Det giver økonomien en særlig praktisk kraft. Den kan ikke blot beskrive omkostninger, men også opstille valg på en måde, der gør prioritering mulig. Hvor mange ressourcer skal bruges ét sted frem for et andet? Hvad må en bestemt gevinst koste? Hvilken løsning giver mest for de samme midler?

Netop derfor kan økonomisk tænkning anvendes langt uden for markedet, blandt andet på offentlige investeringer, sundhed, uddannelse, miljø og infrastruktur, hvor forskellige konsekvenser kan bringes ind i en fælles sammenhæng.

Sammenligneligheden skabes ved, at vi vælger, hvad der skal tælle med, og hvordan det skal værdisættes.

Allerede dér ligger en vigtig begrænsning.

Evnen til at gøre meget forskellige hensyn sammenlignelige giver økonomien en særlig autoritet. Når én målestok kan anvendes på næsten alt, kan den begynde at fremstå som mere end et redskab – som et generelt sprog for, hvad der er vigtigt, rationelt eller ansvarligt.

Problemet er, at selve sammenligneligheden kan få os til at tro, at de forskellige værdier allerede er gjort ækvivalente, blot fordi de er blevet omsat til samme enhed.

En pris er en oversættelse, der gør forskellige forhold sammenlignelige på én bestemt måde uden nødvendigvis at gøre dem ens i betydning.

2. Modellen gør verden beregnelig

Økonomiens evne til at sammenligne og beregne kræver, at virkeligheden forenkles; det er en forudsætning for, at den overhovedet kan fungere som analytisk redskab.

En økonomisk model kan ikke rumme hele mennesket, hele markedet eller alle de forhold, der påvirker en beslutning. Den må udvælge bestemte sammenhænge og se bort fra andre. Menneskers valg kan for eksempel beskrives gennem præferencer og incitamenter, fremtidige forløb kan fremskrives, og menneskelig adfærd kan behandles som mønstre, selv om mennesker ikke altid opfører sig så regelmæssigt, som modellen forudsætter.

Spørgsmålet er, om modellen forenkler virkeligheden på en måde, der gør det muligt at forstå noget vigtigt og sige noget brugbart om konsekvenserne af forskellige valg.

Den økonomiske model minder her om et kort. Et godt kort udelader næsten alt, hvad man ville opleve, hvis man faktisk stod i landskabet. Netop derfor kan man orientere sig efter det. Vanskeligheden opstår, når forskellen mellem kortet og det landskab, det beskriver, bliver glemt.

Den forskel bliver særlig vigtig i økonomien, fordi modellerne ofte leverer meget præcise tal. Præcise tal kan give indtryk af, at virkeligheden selv er tilsvarende entydig. Men resultatet afhænger både af modellens antagelser, af de størrelser, der er taget med, og af den måde, de er værdisat på.

Økonomiske modeller må derfor vurderes ud fra, hvad deres forenklinger gør synligt, og hvor langt deres forudsætninger berettiger dem til at række. Deres styrke består netop i den kontrollerede forenkling.

Når vi glemmer, at modellen er en forenkling, kan det, der begyndte som et redskab til at forstå en del af virkeligheden, gradvist komme til at ligne en beskrivelse af virkeligheden selv.

3. Når det beregnelige får forrang

Når en økonomisk model har gjort forskellige hensyn sammenlignelige, bliver det også lettere at lade beregningen styre selve beslutningen.

Denne forskydning sker ofte stiltødt, uden at nogen bevidst ønsker at reducere alt til penge. Det, der kan måles, prissættes og indgå i modellen, får en tydelig form. Det kan sammenlignes, rangeres og indgå i et beslutningsgrundlag. Det, der ikke lader sig omsætte lige så let, bliver vanskeligere at håndtere.

Dermed bliver den økonomiske værdi synlig på en måde, som andre værdier ikke altid gør.

En beslutning om et naturområde kan for eksempel indeholde økonomiske gevinster, biologiske hensyn, rekreative interesser, lokal tilknytning og æstetiske vurderinger. Hvis nogle af disse forhold kan værdisættes økonomisk og andre kun beskrives, bliver det let de første, der får størst vægt i selve beslutningsprocessen.

Økonomiens fælles målestok bliver dermed mere end et praktisk redskab og begynder at påvirke, hvilke sider af problemet der overhovedet fremstår som beslutningsrelevante.

Derfor kan økonomisk analyse få så stor gennemslagskraft i den offentlige debat. En beregning med tal, priser og scenarier virker ofte mere håndgribelig end et argument om værdighed, tradition, oplevelse eller retfærdighed. Forskellen i form kan let blive forvekslet med en forskel i gyldighed.

Men det, der kan beregnes mest præcist, er ikke nødvendigvis det, der bør veje tungest.

Hvis økonomiens målestok får forrang alene, fordi den er lettere at anvende, risikerer vi at gøre beslutningen smallere, end sagen egentlig er. Den økonomiske analyse kan stadig være både korrekt og nødvendig, men den må forstås som ét bidrag blandt flere.

Det, der ikke lader sig prissætte lige så præcist, bliver ikke dermed mindre virkeligt. Det bliver blot vanskeligere at få øje på i det økonomiske regnestykke.

4. Når økonomi bliver til nødvendighed

Økonomiske analyser bliver ofte præsenteret som beskrivelser af, hvad der kan lade sig gøre. Det er naturligt. Ressourcer er begrænsede, valg har konsekvenser, og nogle løsninger er dyrere end andre.

Men sproget kan let få analysen til at fremstå mere uafvendelig, end den egentlig er.

Vi siger, at markedet kræver en bestemt handling, at økonomien ikke tillader en anden, eller at der ikke er råd. Sådanne formuleringer kan være rimelige forkortelser, men de skjuler ofte, hvilke forudsætninger vurderingen bygger på.

Når vi siger, at der "ikke er råd", betyder det som regel, at en bestemt udgift ikke kan prioriteres inden for de gældende rammer uden at reducere noget andet, øge indtægterne eller acceptere en anden økonomisk konsekvens. Det kan være en vanskelig og meget reel begrænsning, men den indeholder stadig et valg.

Det samme gælder markedet. Markeder reagerer på priser, forventninger, udbud, efterspørgsel og regler, og disse reaktioner kan være så stabile, at de opleves som kræfter, man må indrette sig efter. Men markedet eksisterer samtidig inden for institutioner, lovgivning, skattesystemer og politiske beslutninger, som mennesker har skabt og løbende ændrer.

De økonomiske begrænsninger er derfor virkelige uden nødvendigvis at være naturgivne.

Når økonomiske konsekvenser fremstilles som nødvendigheder, sker der mere end en sproglig forskydning. Den fælles målestok kan komme til at gøre selve valget usynligt. Det, der egentlig er

en prioritering mellem flere mulige værdier, fremstår som et resultat, regnestykket allerede har givet os.

En ansvarlig beslutning kræver, at vi tager de økonomiske begrænsninger alvorligt uden at gøre dem til en naturkraft, der på forhånd har truffet beslutningen for os.

Konklusion

Økonomiens styrke er dens evne til at gøre meget forskellige forhold sammenlignelige gennem en fælles målestok. Det gør den til et uundværligt redskab i moderne beslutninger.

Men en pris er altid en oversættelse. Den kan gøre værdier sammenlignelige uden dermed at udtømme deres betydning.

Vanskeligheden opstår, når denne forskel glemmes, og økonomisk værdisætning begynder at fremstå som værdien selv eller som en nødvendighed, der allerede har truffet valget for os.

Det er her, økonomiens autoritet kommer til at række ud over dens eget område.

Økonomien kan hjælpe os med at forstå omkostninger, konsekvenser og alternativer. Den kan ikke alene afgøre, hvad der til sidst bør tillægges størst værdi.

Kapitel 10

Videnskab i pluralismens tidsalder

Det særlige paradoks ved videnskabelig autoritet

Hvorfor revision er en styrke – og let opfattes som en svaghed

Hvorfor videnskabelig sikkerhed ofte misforstås i den offentlige debat

Videnskaben har en særlig autoritet i det moderne samfund, fordi dens udsagn kan prøves mod verden. Observation, måling, eksperiment og kritik gør det muligt at efterprøve påstande og ændre dem, når nye resultater kræver det.

Vi har en tendens til at forbinde empirisk viden med sikkerhed. Når noget beskrives som videnskabeligt dokumenteret, hører vi let, at det derfor også er fastslået. Men videnskabens styrke ligger ikke i, at dens konklusioner aldrig ændrer sig. Den ligger i, at de kan ændre sig på en systematisk måde, når observationer, metoder eller modeller giver grund til det.

Det kan være vanskeligt at forene denne mulighed for revision med den autoritet, vi samtidig tillægger videnskaben. Hvis en anbefaling ændres, et tidligere resultat revideres eller forskere bliver mindre sikre på en forklaring, kan det udefra ligne et tab af troværdighed. Det, der inden for videnskaben er en normal del af erkendelsesprocessen, kan i den offentlige debat blive opfattet som tegn på, at forskerne først tog fejl og nu mener noget andet.

Revisionen skaber heller ikke altid et nyt fælles svar med det samme. Der kan følge en periode, hvor ældre resultater stadig

cirkulerer, nye undersøgelser peger i en anden retning, og faglige miljøer endnu ikke har fundet en ny stabil konsensus. I denne overgang kan det også være vanskeligt for offentligheden at vide, hvad der på et givet tidspunkt bør betragtes som den bedste tilgængelige viden.

Videnskabelig revision skal i princippet kunne begrundes med ny empiri, nye analyser, bedre metoder eller stærkere forklaringer.

Problemet ligger derfor både i, hvordan graden af videnskabelig sikkerhed forstås, og i vores forventning til, hvad videnskabelig autoritet betyder. Forstår vi videnskabelig autoritet som evnen til at levere endelige svar, bliver enhver revision et problem. Forstår vi den som evnen til systematisk at korrigere vores bedste forklaringer i lyset af ny empiri, får ændringen en anden betydning.

Kapitlet undersøger derfor, hvordan videnskaben kan have en særlig epistemisk autoritet og samtidig bevare den åbenhed, som gør revision mulig.

1. Autoritet uden ufejlbarlighed

Denne autoritet bliver let misforstået. Vi forbinder autoritet med sikkerhed og sikkerhed med noget, der ikke ændrer sig – en forventning, videnskaben ikke kan opfylde uden at svigte sin metode.

Et videnskabeligt resultat kan være stærkt begrundet og stadig være åbent for revision. Nogle resultater hviler på årtiers efterprøvning, andre på et mere foreløbigt grundlag, hvor usikkerheden er større. "Videnskaben siger" dækker derfor over meget forskellige grader af sikkerhed.

Videnskabelig autoritet kræver, at påstandenes styrke svarer til det grundlag, de faktisk hviler på, ikke at konklusionerne er ufejlbarlige.

Netop derfor bliver revision ikke et tegn på, at videnskaben har mistet sin autoritet. Revision kan tværtimod være et tegn på, at videnskaben anvender den metode, dens autoritet bygger på.

2. Når empirien tvinger en ændring

Videnskabelig revision opstår, når observationer, målinger eller nye metoder gør det vanskeligere at fastholde den eksisterende forklaring.

Det kan ske gradvist. Et enkelt resultat behøver ikke ændre noget, men hvis flere undersøgelser peger i samme retning, kan tidligere antagelser blive mindre holdbare. Nogle gange ændres kun en detalje. Andre gange må en model justeres mere grundlæggende.

En teori kan være elegant, sammenhængende og bredt accepteret, men hvis den ikke længere passer til observationerne, må den før eller siden ændres.

Revisionen følger af, at videnskaben har bundet sin autoritet til noget uden for sig selv: den verden, den forsøger at beskrive.

En ændret konklusion ophæver ikke nødvendigvis værdien af den tidligere viden. Den tidligere forklaring kan have været den bedst begrundede på det tidspunkt. Den nye forklaring må vurderes på, om den giver en bedre sammenhæng mellem teori og empiri.

Politiske og normative vurderinger kan også ændre sig, men for videnskabelige forklaringer gælder et særligt krav om, at

ændringen i sidste ende skal kunne begrundes gennem en bedre forbindelse til empirien.

Et enkelt eksempel findes i vores forståelse af rummet. Ingen vil hævde, at astronomien har et fuldstændigt billede af universet, og alligevel regner vi store dele af dens viden for meget stærk. Nye observationer kan ændre teorier om stjerner, planeter eller universets udvikling uden dermed at gøre de tidligere forklaringer værdiløse.

3. Når usikkerhed bliver et kommunikationsproblem

Videnskabelige resultater er sjældent enten sikre eller værdiløse. Der findes grader af sikkerhed, forskellige typer af evidens og forskellige niveauer af enighed. Inden for forskningen kan denne nuancering være helt normal.

Vanskeligheden viser sig, når denne usikkerhed skal oversættes til den offentlige debat.

Usikkerhed bliver let behandlet som et tegn på svaghed. Hvis forskere siger, at et resultat er sandsynligt, foreløbigt eller afhænger af bestemte forudsætninger, kan det blive opfattet, som om de egentlig ikke ved noget. Omvendt kan en stærk formulering blive hørt som et løfte om sikkerhed, som senere revision så kommer til at bryde.

Videnskaben skal formidle sin usikkerhed præcist og samtidig gøre det tydeligt, at ikke alle forklaringer derfor er lige gode.

I den offentlige debat bliver denne balance yderligere vanskelig, fordi medier og politik ofte efterspørger klare svar. Et forbehold, der fagligt er vigtigt, kan være svært at formidle i en overskrift eller en politisk beslutning. Dermed kan den videnskabelige

viden blive mere entydig i sin offentlige form, end den egentlig er.

Når vurderingen senere ændres, møder offentligheden derfor ikke nødvendigvis blot ny viden. Den møder også forskellen mellem den nuancerede faglige vurdering og den mere bastante version, som tidligere blev kommunikeret.

Kommunikationsopgaven er at formidle usikkerheden, uden at den bliver forvekslet med uvidenhed.

Det kræver, at forskellen mellem **“vi ved ikke”** og **“vi ved dette med en bestemt grad af sikkerhed”** kan bevares, også når forskningen forlader sit eget faglige sprog.

4. Når autoritet bliver en forventning om sikkerhed

Kommunikationsproblemet hænger sammen med en mere grundlæggende forventning til videnskaben.

Jo mere samfundet bruger videnskabelig viden som grundlag for handling, desto stærkere bliver ønsket om, at den leverer entydige svar.

Men mange videnskabelige spørgsmål kan kun besvares med sandsynligheder, intervaller og foreløbige vurderinger. Det gælder især på områder, hvor systemerne er komplekse, data ufuldstændige eller udviklingen afhænger af mange forhold på én gang.

Her støder videnskabens arbejdsform sammen med offentlighedens behov for beslutninger. Den videnskabelige metode kan være nødt til at sige, at noget er sandsynligt, usikkert eller endnu ikke tilstrækkeligt belyst. Samtidig

efterspørger politikere, medier og borgere et svar, de kan handle ud fra.

I den situation kan vurderingen let blive formuleret mere sikkert, end grundlaget egentlig berettiger til. Det kan gøre beslutningen lettere her og nu, men samtidig gøre den senere revision vanskeligere at forstå.

Hvis videnskabelig autoritet først bliver forbundet med sikkerhed, vil enhver ændring let ligne et brud på den autoritet. Netop derfor må videnskaben kunne bruges som grundlag for handling uden at blive tvunget til at love mere sikkerhed, end dens grundlag kan bære.

Konklusion

Videnskabens særlige styrke ligger i, at dens udsagn kan prøves mod verden og ændres, når grundlaget kræver det. Det giver den en særlig autoritet i empiriske spørgsmål, men ikke et løfte om uforanderlige svar.

Den egenskab, der gør videnskaben troværdig – dens mulighed for korrektion – kan uden for forskningen komme til at ligne usikkerhed eller svaghed.

Når autoritet forveksles med ufejlbarlighed, bliver revision let læst som nederlag og forbehold som mangel på viden.

En videnskab, der aldrig kunne ændre konklusioner, ville ikke være stærkere; den ville have opgivet noget af det, der gør den videnskabelig.

Kapitel 11

Teknologi: når løsningen bliver sandhed

Teknologiens autoritet: den tilbyder en løsning

Teknologiens problem: når løsningen definerer problemet

Teknologien har en særlig form for autoritet, fordi den tilbyder at gøre noget ved problemet.

Et problem, der før var uklart eller vanskeligt at håndtere, kan pludselig få en konkret form: en maskine, et system, en algoritme eller en procedure, der virker.

Vi mennesker er stærkt løsningsorienterede. Når noget kan gøres enklere, hurtigere eller mere præcist, er det naturligt at spørge, hvorfor vi ikke bare gør det. Teknologiens styrke ligger netop i denne evne til at omsætte et problem til en funktion og en funktion til en løsning.

Enhver teknologisk løsning bygger samtidig på en bestemt forståelse af, hvad problemet er, hvilke mål der er relevante, og hvilke egenskaber der skal optimeres.

Teknologien bliver epistemologisk problematisk, når det, der virker, også begynder at definere, hvad problemet er, og hvilke svar der overhovedet fremstår som relevante.

1. AI som svarmaskine

AI er et tydeligt eksempel på teknologiens løsningslogik, fordi systemet er indrettet til hurtigt at formulere et svar.

Vi stiller et spørgsmål, og få sekunder senere får vi en forklaring, en anbefaling, en prioritering eller et forslag. Det fremstår effektivt, fordi en åben situation hurtigt bliver gjort håndterbar. Noget, der før krævede søgning, sammenligning eller diskussion, bliver omsat til et konkret svar.

Netop denne styrke rummer også en særlig risiko.

For et svar kan være både sammenhængende og nyttigt, uden at selve spørgsmålet dermed var godt formuleret. Hvis vi spørger for snævert, får vi let et godt svar inden for en for snæver ramme. Og jo mere overbevisende svaret er formuleret, desto mindre tilbøjelige kan vi blive til at undersøge, om problemet burde have været stillet anderledes.

AI kan dermed forstærke en almindelig menneskelig tilbøjelighed: ønsket om hurtigt at komme videre og få problemet gjort håndterbart. Når teknologien tilbyder en løsning, er fristelsen stor til at tage løsningen som tegn på, at vi også har forstået problemet.

Et hospital kan for eksempel spørge, hvordan ventetiden på behandling kan reduceres. En AI-løsning kan måske optimere rækkefølgen af patienter og give et effektivt svar. Men hvis problemet udelukkende formuleres som ventetid, bliver andre spørgsmål mindre synlige: Hvem bør prioriteres først? Skal alvorlighed, alder, prognose eller livskvalitet tælle med? Og hvem har ansvaret for den afvejning?

Teknologien kan være meget god til at løse det problem, den får, uden at vi derfor nødvendigvis har formuleret det rigtige problem.

Det afgørende er, hvordan vi bruger AI. Hvis systemet behandles som en svarmaskine, bliver det let en del af den

bevægelse, hvor løsningen lukker spørgsmålet. Hvis det derimod bruges til at udfordre problemformuleringen, synliggøre alternative perspektiver og spørge, hvad der endnu ikke er taget med, kan det få en helt anden rolle.

2. Når løsningen definerer problemet

Teknologiske systemer er udviklet til at løse bestemte opgaver. Det kræver, at problemet først bliver gjort håndterbart: noget skal kunne måles, beskrives, klassificeres eller optimeres.

Denne afgrænsning er nødvendig, hvis teknologien overhovedet skal kunne gøre noget ved problemet, og den betyder samtidig, at nogle sider af virkeligheden træder tydeligt frem, mens andre bliver mindre synlige.

Når løsningen først virker, kan denne afgrænsning let blive glemt. Så kommer det teknisk håndterbare til at fremstå som selve problemet.

Forestil dig for eksempel et plejehjem, der indfører et system til at registrere faldulykker, medicinfejl og responstid. Systemet kan give værdifuld viden og måske gøre plejen mere sikker. Men hvis kvaliteten af plejen efterhånden først og fremmest vurderes gennem det, systemet kan registrere, kan andre forhold glide i baggrunden: samtalen, trygheden, kontinuiteten, følelsen af at blive set.

De forhold forsvinder ikke fra plejen, men de bliver mindre synlige i det tekniske system.

AI kan forstærke denne bevægelse, fordi systemet ikke blot måler eller registrerer. Det kan også anbefale, prioritere og formulere løsninger. Dermed bliver overgangen fra problem til løsning endnu kortere.

Et system kan fungere helt efter hensigten og alligevel gøre vores forståelse af problemet for snæver.

Spørgsmålet er derfor ikke kun, om løsningen virker, men også hvilken forståelse af problemet den bygger på, hvilke mål den optimerer efter, og hvad der falder uden for dens blik.

Her bliver skellet mellem gyldighedsformer afgørende. En teknologisk løsning har funktionel gyldighed, når den virker i forhold til et bestemt mål. Men det afgør ikke, om målet er rigtigt valgt, eller om problemets væsentlige sider er kommet med.

Her ligger en væsentlig del af vores ansvar over for teknologien. Vi må ikke nøjes med at kontrollere dens svar. Vi må også tage ansvar for de spørgsmål, kriterier og mål, vi giver den.

3. Data og algoritmer som udvalgt virkelighed

Selv når problemet er rimeligt formuleret, opstår et nyt spørgsmål:

Hvilken del af virkeligheden får teknologien faktisk adgang til?

AI arbejder med repræsentationer af verden – data, kategorier, mål og tidligere mønstre. Det betyder, at systemets adgang til virkeligheden allerede er afgrænset, før beregningen begynder.

Når et system skal vurdere, rangere eller anbefale noget, må bestemte egenskaber gøres synlige. Andre bliver udeladt, enten fordi de ikke kan registreres, fordi de er vanskelige at omsætte til data, eller fordi de aldrig blev gjort til en del af problemformuleringen.

Data er derfor ikke et neutralt spejl af verden, men et udvalg af den.

Hvis et system eksempelvis skal hjælpe med at vurdere patienter, medarbejdere eller ansøgere, afhænger resultatet af, hvilke oplysninger systemet får adgang til, hvordan de vægtes, og hvilket mål vurderingen skal tjene. Resultatet fremkommer altid inden for denne ramme, også når systemet løser sin opgave godt.

Det samme gælder de kriterier, systemet optimerer efter. Hvis målet er høj gennemførsel, hurtig sagsbehandling, lav risiko eller størst mulig produktivitet, vil systemet søge løsninger, der passer til netop dette mål.

Målet opstår ikke i teknologien, men er valgt på forhånd.

Det, der ikke passer ind i den valgte målestok, forsvinder ikke fra virkeligheden. Det bliver blot mindre synligt i systemets måde at behandle problemet på.

AI kan derfor give meget præcise svar inden for en begrænset ramme og samtidig overse noget, der er væsentligt uden for den.

Spørgsmålet om data og kriterier bliver dermed også et spørgsmål om ansvar: Hvem har bestemt, hvad der skulle tælle med, hvilke mål der skulle optimeres efter, og hvilke dele af virkeligheden systemet derfor fik mulighed for at se?

4. Fra svarmaskine til dialogmaskine

Den samme teknologi, der kan lukke et spørgsmål for hurtigt, kan også bruges til det modsatte.

Hvis AI kun bruges til at levere svar, kan dens effektivitet samtidig begrænse vores tilbøjelighed til at undersøge selve spørgsmålet. Systemet gør problemet håndterbart, formulerer en løsning og giver os noget, vi kan gå videre med. Det kan være nyttigt, men det kan også betyde, at vi accepterer problemets ramme, før vi har undersøgt den.

Brugt som dialogmaskine får teknologien en anden funktion. Her bliver målet ikke først og fremmest at nå frem til svaret, men at undersøge spørgsmålet. AI kan hjælpe med at formulere alternative problemstillinger, fremhæve modstridende hensyn, pege på skjulte forudsætninger og spørge, hvilke perspektiver der endnu mangler.

Et komplekst spørgsmål bliver let stillet på én bestemt måde: økonomisk, teknisk, juridisk eller empirisk. I dialogen kan man i stedet undersøge, hvilke andre former for gyldighed sagen rummer, og om de faktisk besvarer det samme spørgsmål.

En beslutning om for eksempel automatisering på en arbejdsplads kan begynde som et spørgsmål om effektivitet. En dialog kan imidlertid gøre det tydeligt, at sagen også handler om ansvar, faglig identitet, arbejdsglæde, kontrol og måske værdighed.

AI kan hjælpe med at gøre hensynene synlige, før løsningen bliver valgt, mens selve afvejningen stadig må foretages af mennesker.

Det kræver til gengæld, at brugeren ikke afleverer sin egen tænkning til systemet. En dialog bliver kun undersøgende, hvis man er villig til at udfordre svarene, ændre spørgsmålet og lade nye perspektiver ændre problemforståelsen undervejs.

Den vigtigste forskel ligger derfor ikke i teknologien alene, men i den rolle, vi giver den: om den skal bekræfte en allerede fastlagt problemramme eller hjælpe os med at udfordre den.

Ansvarer består både i at vurdere kvaliteten af AI's svar og i at tage stilling til den rolle, vi giver teknologien i vores egen tænkning.

Konklusion

Teknologiens styrke ligger i, at den gør problemer håndterbare. Netop derfor får dens løsninger så stor autoritet.

Med AI bliver denne styrke særlig tydelig. Systemet kan ikke blot udføre en funktion, men formulere svar, anbefalinger og vurderinger. Dermed bliver forskellen mellem **at løse et problem og at forstå det** afgørende.

Løsningen kan komme til at definere problemet, og de data og kriterier, systemet arbejder med, kan blive taget for hele virkeligheden.

Som svarmaskine kan AI lukke spørgsmålet for tidligt, mens den som dialogmaskine kan hjælpe os med at holde det åbent længe nok til at opdage, hvad vi endnu ikke har fået øje på.

Teknologiens vigtigste spørgsmål er derfor ikke kun, hvad den kan gøre for os, men hvad den får os til at se som problemet.

Kapitel 12

Kreationisme: når narrativ gyldighed søger empirisk legitimitet

Hvorfor kreationismen afslører et hierarki mellem gyldighedsformer

Hvorfor kreationismen søger videnskabens autoritet

Hvorfor scientismen begår den spejlvendte fejl

Kreationismen fremstilles ofte som en konflikt mellem religion og videnskab: På den ene side den bibelske skabelsesfortælling, på den anden evolutionsteori, geologi og moderne kosmologi.

Set gennem bogens model bliver det afgørende spørgsmål, hvorfor skabelsesfortællingen i kreationismen søges bekræftet gennem geologi, biologi og andre empiriske undersøgelser.

Hvis skabelsesfortællingen alene blev forstået som en religiøs og eksistentiel fortælling om menneskets begyndelse, plads og forhold til verden, ville dens betydning ikke afhænge af Jordens målbare alder eller fossilers placering i geologiske lag.

Kreationismen bliver dermed et symptom på et mere generelt forhold: I moderniteten har empirisk legitimitet fået en så stærk kulturel autoritet, at andre former for forståelse let kommer til at søge anerkendelse på dens betingelser.

1. Kreationismen som symptom

En religiøs skabelsesfortælling kan give form til spørgsmål om begyndelse, ansvar, tilhørsforhold og mening. Det kræver ikke i sig selv, at fortællingen også læses som geologi.

Alligevel forsøger kreationismen netop dette. Den søger empiriske spor, der kan understøtte fortællingens konkrete beskrivelse af verdens og livets tilblivelse.

Når skabelsesfortællingen gøres afhængig af empirisk bekræftelse, accepterer kreationismen samtidig den empiriske prøve som målestok for, om fortællingen kan tages alvorligt som sand.

Den kommer dermed til at bekræfte det hierarki, den forsøger at bekæmpe.

2. Modernitetens skjulte hierarki

Videnskaben har sin særlige autoritet, fordi den har været overordentlig succesfuld i empiriske spørgsmål. Hvis spørgsmålet handler om Jordens alder, arternes udvikling eller biologiske mekanismer, er den empiriske videnskab den relevante målestok.

Videnskabens kulturelle autoritet kan række længere end dens metode, så empirisk viden begynder at fremstå som den stærkeste offentlige form for sandhed. Mening, erfaring og fortælling risikerer dermed at få lavere status, netop fordi deres gyldighed ikke kan demonstreres gennem måling og eksperiment.

Kreationismen protesterer mod videnskabens konklusioner, men accepterer dens målestok ved at forsøge at vinde på videnskabens bane.

3. Den dobbelte kategorifejl

Når kreationismen fremsætter konkrete påstande om Jordens alder eller arternes udvikling, er der tale om empiriske påstande, som må vurderes efter empiriske kriterier.

Her ligger kreationismens forskydning: fortællingens religiøse betydning søges bekræftet gennem empiriske kriterier.

Konflikten har samtidig en spejlvendt side: Hvis kreationismen forsøger at gøre religiøs mening empirisk, kan scientismen gøre videnskabens empiriske succes til målestok for, hvad der overhovedet kan være legitimt som erkendelse eller mening.

Videnskab og scientisme må holdes adskilt. Videnskaben kan beskrive naturens mekanismer uden dermed at hævde, at alle andre spørgsmål er meningsløse. Scientismen opstår, når den empiriske succes udvides til en filosofisk påstand om, at det, som ikke kan undersøges empirisk, derfor heller ikke kan gøre krav på egentlig sandhed eller betydning.

De to bevægelser går i hver sin retning:

Kreationismen siger i praksis: Hvis religionen skal være sand, må den kunne underbygges empirisk.

Scientismen kan sige: Hvis noget ikke kan undersøges eller underbygges empirisk, kan det ikke være sandt eller meningsfuldt i nogen væsentlig forstand.

Kreationismen og scientismen fremstår som modsætninger, men deler en vigtig præmis: Begge accepterer empirisk legitimitet som den afgørende domstol.

4. Hvad konflikten egentlig viser

Hvis religionen fremsætter empiriske påstande om naturens mekanismer, må de vurderes efter empiriske kriterier, hvor videnskaben har den relevante autoritet.

Videnskabens empiriske succes giver den ikke autoritet over spørgsmål om mening, skyld, håb eller menneskets fortolkning af sit eget liv.

En fortælling kan desuden kritiseres på andre måder end empirisk. Den kan være moralsk problematisk, menneskeligt undertrykkende eller internt usammenhængende. At den ikke vurderes som naturvidenskab, gør den ikke immun over for kritik.

I en pluralistisk forståelse afhænger de forskellige gyldighedsformers styrke af det spørgsmål, de forsøger at besvare.

Kreationismen forsøger således at låne empirisk autoritet, mens scientismen gør den empiriske autoritet til universel målestok. I begge tilfælde får én gyldighedsform en rækkevidde, den ikke selv kan begrunde.

Konklusion

Kreationismens filosofiske interesse ligger især i det hierarki mellem gyldighedsformer, som dens forsøg på at konkurrere med evolutionsteorien afslører.

Når kreationismen søger geologisk og biologisk støtte for skabelsesfortællingen, accepterer den empirisk legitimitet som målestok for sin egen sandhed. Scientismen foretager den spejlvendte bevægelse, når den bruger videnskabens empiriske

succes til at afvise spørgsmål om mening som ugyldige eller overflødige.

Kreationismen forsøger at gøre mening empirisk. Scientismen gør det empiriske til målestok for al mening. Begge lader dermed én gyldighedsform fungere som domstol for de andre – og netop her ligger kategorifejlen.

Kapitel 13

Klimadebatten som epistemologisk sammenbrud

Når viden, risiko og handling glider sammen

Når politiske valg kommer til at ligne videnskabelige konklusioner

Hvorfor uenigheden må lokaliseres, før den kan forstås

Klimadebatten er vanskelig, fordi den ofte behandles som én debat, selv om den i virkeligheden består af en kæde af forskellige spørgsmål.

Først kommer det empiriske: Hvordan udvikler klimaet sig, hvad driver udviklingen, og hvilke konsekvenser kan forventes?

Derefter kommer spørgsmålet om risiko: Hvor alvorlige er de mulige konsekvenser, hvor sikre er vurderingerne, og hvor stor betydning skal usikkerheden have?

Så følger spørgsmålet om handling: Hvor meget bør vi gøre, hvor hurtigt og med hvilke midler?

Og til sidst kommer spørgsmålene om økonomi, fordeling og ansvar: Hvem skal betale, hvilke byrder er rimelige, og hvor langt rækker vores ansvar over for mennesker, som endnu ikke er født?

Hvert spørgsmål hænger sammen med det foregående, men intet af dem følger automatisk af det.

Bevægelsen fra viden til handling kan foregå så glidende, at overgangen mellem forskellige former for gyldighed næsten forsvinder. En videnskabelig vurdering kan komme til at ligne en politisk anbefaling, og en politisk prioritering kan omvendt blive kritiseret, som om den var en naturvidenskabelig påstand.

Problemet opstår ikke, fordi spørgsmålene hænger sammen, men fordi overgangene mellem de forskellige gyldighedsformer bliver usynlige.

1. Hvad ved vi?

En væsentlig del af klimadebatten er empirisk.

Temperaturudvikling, atmosfærens sammensætning, havniveau, energibalance og sammenhængen mellem drivhusgasser og klima kan undersøges gennem observationer, målinger og modeller. Her har klimavidenskaben en særlig autoritet, fordi spørgsmålene netop er empiriske.

Det betyder ikke, at alle videnskabelige udsagn har samme sikkerhed. Nogle sammenhænge er meget stærkt underbyggede, mens andre vurderinger afhænger mere af modeller, scenarier og antagelser om fremtidige forhold.

Videnskabelig viden kan være stærk uden at være absolut, og usikkerhed betyder ikke, at alle forklaringer dermed bliver lige plausible.

Klimavidenskaben beskriver så præcist som muligt, hvad der observeres, hvilke mekanismer der bedst forklarer det, og hvilke udviklinger der med forskellige grader af sandsynlighed kan forventes.

Men når vi spørger, hvor stor vægt en bestemt risiko bør tillægges, bevæger vi os fra den empiriske beskrivelse til en vurdering af, hvordan vi skal forholde os til den.

2. Fra sandsynlighed til risiko

Risiko handler både om sandsynligheden for en hændelse og om dens mulige konsekvenser.

Videnskaben kan undersøge begge dele og opstille scenarier for, hvordan de hænger sammen. Men når vi spørger, hvor stor en risiko vi bør acceptere, ændrer spørgsmålet karakter.

En lille sandsynlighed for en meget alvorlig skade kan vurderes anderledes end en stor sandsynlighed for en begrænset skade. Og en risiko, der først viser sig om halvtreds år, kan få forskellig vægt afhængigt af, hvor stærkt vi mener, at nutiden er forpligtet over for fremtiden.

Hvor stor usikkerhed er vi villige til at leve med? Hvor store omkostninger bør vi acceptere nu for at mindske en mulig fremtidig skade? Og hvor langt rækker vores ansvar over for kommende generationer?

Der findes ikke et empirisk instrument, der kan afgøre det sidste spørgsmål for os.

Vurderingen må bygge på videnskaben, men kan ikke udledes af den alene.

3. Fra viden til handling

Når den empiriske udvikling er beskrevet og risikoen vurderet, står spørgsmålet om handling tilbage.

En politisk løsning kan blive præsenteret som det, "videnskaben kræver". Formuleringen skjuler, at en politisk anbefaling altid forbinder empirisk viden med vurderinger af risiko, mål og acceptable omkostninger.

Videnskaben kan bidrage med viden om handlemulighedernes sandsynlige virkninger, men den kan ikke i sig selv vælge mellem en CO₂-afgift, regulering, teknologiske investeringer, ændret energipolitik eller en bestemt kombination af virkemidler.

Omvendt kan kritik af en bestemt klimapolitisk løsning blive behandlet som kritik af klimavidenskaben.

Man kan acceptere den empiriske beskrivelse og stadig mene, at en bestemt afgift, tidsplan eller regulering er dårlig. Så ligger uenigheden ikke i klimamodellerne, men i vurderingen af midler, omkostninger eller prioriteringer.

To mennesker kan derfor acceptere den samme klimavidenskab og ende med forskellige politiske anbefalinger.

Mellem den empiriske viden og den politiske handling ligger en afvejning, som ingen naturvidenskabelig model kan foretage for os.

4. Økonomi og fordeling

Når spørgsmålet bliver, hvordan omstillingen skal gennemføres, får økonomien en central rolle.

Den kan sammenligne virkemidler, beregne omkostninger, analysere incitamenter og vise, hvordan forskellige løsninger påvirker virksomheder, husholdninger og offentlige finanser.

Det er afgørende viden, men også her ændrer spørgsmålet karakter.

En afgift kan være økonomisk effektiv og samtidig have en fordelingsvirkning, som politisk vurderes som urimelig. En løsning kan være dyrere, men fordele byrderne på en måde, der accepteres bredere. Og en billig løsning på kort sigt kan flytte større omkostninger til fremtiden.

Hvad skal tælle som en rimelig byrde? Hvor stor vægt skal økonomisk effektivitet have i forhold til social fordeling? Skal nutidens borgere betale mere for at reducere en risiko, som hovedsageligt rammer fremtidige generationer?

Økonomien kan hjælpe os med at se konsekvenserne af forskellige svar, mens selve valget mellem dem kræver en anden afvejning.

Ordene *dyrt*, *billigt* og *effektivt* kan ellers let få karakter af konklusioner, selv om de i virkeligheden er beskrivelser i forhold til bestemte mål og tidshorisonter.

5. Hvor ligger uenigheden?

Når klimadebatten bliver polariseret, kan det være misvisende blot at spørge, hvem der "tror på klimaforandringer", fordi spørgsmålet skjuler mere, end det afslører.

Nogle uenigheder er faktisk empiriske. De kan handle om data, modeller, årsager eller sandsynlige konsekvenser. Her må argumenterne vurderes efter videnskabelige kriterier.

Andre handler om risiko. Hvor alvorligt skal en bestemt mulig udvikling tages, og hvor stor sikkerhed kræver vi, før vi handler?

Andre igen handler om økonomiske eller teknologiske midler, om tempoet i omstillingen eller om fordelingen af byrder.

Og endelig findes der uenigheder om ansvar: hvor meget nutiden skylder fremtiden, hvor store indgreb staten legitimt kan foretage, og hvordan byrder mellem lande, virksomheder og borgere bør fordeles.

Når disse forskellige konflikter presses sammen til ét spørgsmål, begynder klimadebatten at ligne et epistemologisk sammenbrud. Den politiske modstander bliver gjort til videnskabelig benægter, eller den videnskabelige vurdering bliver gjort til politisk ordre.

Det samme sker, når sammensatte politiske profiler reduceres til ideologiske lejre. Et menneske kan acceptere den samme klimavidenskab som sin modpart og alligevel lægge en anden vægt end modparten på statslig regulering, markedsmekanismer, teknologisk udvikling, social fordeling og tempo. Når denne sammensætning oversættes til én ideologisk etikette, forsvinder netop den afvejning, som uenigheden består i.

Det afgørende spørgsmål bliver derfor:

Hvor i kæden er vi faktisk uenige?

Konklusion

Klimadebatten viser, hvor vanskeligt det bliver at tænke klart, når flere gyldighedsformer følger så tæt efter hinanden, at overgangene næsten forsvinder.

Empirisk viden kan beskrive udviklingen og vurdere sandsynligheden for forskellige konsekvenser. Men fra

sandsynlighed bevæger vi os til risiko, fra risiko til handling og fra handling til spørgsmål om omkostninger, fordeling og ansvar.

Hvert led bygger på det foregående.

Ingen af dem følger automatisk af det.

Derfor kan to mennesker acceptere den samme empiriske viden og stadig være reelt uenige om, hvad der bør gøres. Og derfor kan politisk uenighed ikke uden videre tages som tegn på uenighed om videnskaben.

DEL V – PERSPEKTIVET

"Pluralismen løser ikke uenigheden. Den gør det muligt at forstå, hvad vi er uenige om."

De foregående dele har udviklet modellen og vist, hvordan den kan bruges på konkrete konflikter.

Del V vender spørgsmålet om.

Nu handler det ikke længere først om, hvad modellen kan forklare, men om, hvad den kan gøre ved vores måde at tænke på – og hvilken rolle filosofien kan få i en verden, hvor flere former for viden og gyldighed nødvendigvis eksisterer side om side.

Kapitel 14 samler modellens praktiske bevægelser. Før vi vælger svar, må vi undersøge, hvilke spørgsmål en sag faktisk rummer. Før vi forsøger at løse en konflikt, må vi lokalisere uenigheden. Og før vi træffer beslutningen, må vi spørge, hvilke perspektiver der endnu mangler.

Det gør ikke alle konflikter opløselige.

Nogle uenigheder kan afklares gennem bedre viden. Andre står tilbage, fordi mennesker vægter legitime hensyn forskelligt. Modellen skal gøre denne forskel tydelig nok til, at beslutningen kan tages på et mere retfærdigt grundlag.

Kapitel 15 fører derefter spørgsmålet tilbage til filosofien.

Hvis det moderne problem ikke er mangel på specialiseret viden, men vanskeligheden ved at forstå forholdet mellem dens forskellige former, opstår der en opgave, som ingen enkelt faglighed uden videre kan overtage.

Her kan filosofien få en rolle igen.

Ikke som den disciplin, der står over de andre og leverer den endelige sandhed, men som en tænkning, der undersøger forudsætninger, grænser og overgange – og hjælper med at gøre det synligt, når et spørgsmål skifter karakter.

Del V handler derfor om at lære at orientere sig uden én fælles målestok.

Kapitel 14

Hvad modellen kan gøre for vores tænkning

Hvordan man stiller spørgsmålet før svaret

Hvordan man lokaliserer uenigheden

Hvordan man opdager det, der endnu ikke er blevet set

Modellens værdi viser sig i den måde, den ændrer vores undersøgelse af en sag på. Den skal ikke fortælle os, hvad vi skal mene, men hjælpe os med at undersøge sagen, før positionerne låses fast. Det gør den især nyttig, når flere former for viden og vurdering mødes i samme beslutning.

Kapitlet begynder med tre praktiske bevægelser: at stille spørgsmålet før svaret, lokalisere uenigheden og opdage det, der endnu ikke er blevet set. Derefter spørger det, hvilken intellektuel arbejdsform disse bevægelser kræver, og hvilket ansvar de lægger på det politiske menneske.

1. Stil spørgsmålet, før du vælger svaret

Mange debatter begynder med løsningen.

Skal skatten sænkes? Skal en skole lukkes? Skal en ny teknologi indføres? Skal en bestemt klimapolitik gennemføres?

Når spørgsmålet stilles på den måde, er positionerne næsten allerede fordelt. Den ene svarer ja, den anden nej, og argumenterne begynder hurtigt at samle sig omkring det standpunkt, man allerede har valgt.

Før man spørger, hvad der skal gøres, kan man spørge, hvilke forskellige spørgsmål sagen faktisk rummer.

Hvad kan afklares empirisk? Hvilke økonomiske konsekvenser er relevante? Hvilke tekniske muligheder findes? Hvilke erfaringer hos de berørte bør indgå? Og hvor begynder de politiske eller etiske vurderinger, som ikke kan udledes af de øvrige svar?

En sag, der først lignede ét spørgsmål, viser sig ofte at bestå af flere, hvor nogle kan undersøges og afklares, mens andre kræver en prioritering.

Det første spørgsmål er derfor, hvad sagen faktisk består af.

Den ændrede rækkefølge løser ikke konflikten, men den gør det lettere at se, om vi mangler viden, eller om vi faktisk er nået til en afvejning.

Modellen skal derfor først og fremmest hjælpe os frem til et bedre spørgsmål, før vi søger svaret.

2. Find ud af, hvor uenigheden ligger

Når selve sagen er delt op, kan man stille et andet spørgsmål:

Hvor ligger uenigheden egentlig?

To parter kan være uenige af meget forskellige grunde.

De kan være uenige om det empiriske grundlag. Så mangler der måske bedre data, stærkere dokumentation eller en mere præcis forståelse af, hvad forskningen faktisk viser.

De kan være enige om de observerede forhold, men uenige om de sandsynlige følger. Så kan forskellen ligge i modeller, tidshorisonter eller vurderingen af usikkerhed og risiko.

Eller de kan acceptere både det empiriske grundlag og de sandsynlige følger og stadig prioritere forskelligt. Så er uenigheden ikke længere først og fremmest et vidensproblem. Den handler om, hvilken vægt frihed, retfærdighed, økonomi, ansvar eller andre hensyn skal have.

Forskellige typer uenighed kræver forskellige typer argumentation.

En værdikonflikt bliver ikke løst af mere dokumentation alene. Og en empirisk uenighed bliver ikke mere afklaret af, at den gøres moralsk eller politisk.

I den offentlige debat kunne denne forskel have stor betydning. I stedet for kun at stille to modsatrettede positioner over for hinanden kunne man oftere spørge: Hvad er parterne enige om? Hvor begynder deres vurderinger at skille sig? Og handler forskellen om fakta, konsekvenser eller vægtning?

Modellen kan gøre det tydeligere, hvilken slags uenighed vi står med, uden nødvendigvis at gøre den mindre.

3. Spørg, hvad der mangler

Selv en veldokumenteret sag kan være utilstrækkeligt belyst.

Det sker, når nogle typer spørgsmål får stor opmærksomhed, mens andre næsten ikke bliver stillet.

En sag kan for eksempel være grundigt analyseret økonomisk og teknisk, uden at de berørtes erfaringer er kommet med. En medicinsk beslutning kan være stærkt empirisk belyst, men stadig mangle et blik for livskvalitet eller værdighed. En digital løsning kan være effektiv og sikker, men stadig rejse spørgsmål om autonomi, ansvar eller menneskelig kontakt.

Modellen skal ikke bruges som en fast liste over domæner, der altid skal krydses af, men som en måde at spørge: Hvilke perspektiver er allerede repræsenteret, og hvilke sider af sagen risikerer derfor at forblive usynlige?

Hvis alle omkring bordet er økonomer, er det nødvendigt at spørge, hvad økonomiens blik ikke fanger. Hvis alle er teknikere, må man spørge, hvilke menneskelige eller normative spørgsmål der falder uden for teknikkens rækkevidde. Og hvis debatten næsten udelukkende føres moralsk, kan det omvendt være nødvendigt at undersøge, om de empiriske forhold faktisk er tilstrækkeligt belyste.

Perspektiverne behøver ikke have samme vægt, men de må være synlige, før de kan vægtes.

En af modellens mest praktiske funktioner er at hjælpe os med både at forstå de argumenter, der allerede ligger på bordet, og at spørge, hvad der endnu mangler.

4. Tvivl som arbejdsform

De tre bevægelser kræver, at svaret holdes åbent længe nok til, at sagen kan vise sig mere sammensat, end den først gjorde. Tvivl er her ikke en undvigelse fra beslutningen, men en arbejdsform.

Ikke alt bliver dermed usikkert. Nogle udsagn er stærkt begrundede, andre svagere, men sikkerhed kan ikke være den eneste målestok for god tænkning.

Tvivlen kan holde flere forklaringer og perspektiver åbne længe nok til, at vi opdager, om vores første problemforståelse var for snæver.

Det kræver en form for intellektuel disciplin: ikke at betragte enhver indvending som lige stærk, men at være villig til at undersøge, om ens egen målestok faktisk er tilstrækkelig til den sag, man står med.

Tvivl kan i denne forstand beskytte os mod at gøre ét perspektiv til hele virkeligheden.

5. Det politiske menneskes nye frihed og ansvar

De praktiske bevægelser har en videre konsekvens. Når ingen enkelt gyldighedsform kan samle helheden, kan den politiske orientering heller ikke udledes af én af dem.

Empirisk viden kan belyse konsekvenser, ideologien kan ordne normative prioriteringer, økonomien kan synliggøre omkostninger, og erfaringen kan vise, hvordan beslutningen opleves. Men ingen af disse bidrag kan alene sammensætte den politiske stillingtagen.

Tidligere var menneskets politiske orientering i højere grad knyttet til forhold, der allerede havde en forholdsvis fast form: slægt, stand, kirke og lokalsamfund og senere fag, klasse og parti. Det betød ikke, at mennesker blot kopierede deres omgivelser, eller at tidligere samfund var uden politisk uenighed. Men de kollektive tilhørsforhold gav en stærkere ramme for, hvilke interesser, værdier og loyaliteter der naturligt hørte sammen.

I det senmoderne samfund er disse forbindelser blevet mindre selvfølgelige. Anthony Giddens har beskrevet det senmoderne selv som et refleksivt projekt, mens Ulrich Beck og Elisabeth Beck-Gernsheim har undersøgt, hvordan individualiseringen gør livsforløbet til en opgave, den enkelte forventes at forme og

tage ansvar for. Her er det denne bogs påstand, at den samme bevægelse også har forandret det politiske menneske.

Den enkelte forventes i stigende grad selv at sammensætte sin politiske orientering. Man kan være økonomisk liberal og samtidig ønske en stærk velfærdsstat, kulturelt konservativ og socialt frisindet eller lægge stor vægt på både personlig frihed og kollektivt ansvar. Den politiske profil følger ikke længere nødvendigvis én ideologi som en samlet pakke.

Det betyder ikke, at orienteringen er frit valgt. Familie, uddannelse, økonomi, geografi, medier, sociale miljøer og personlige erfaringer former fortsat det politiske menneske. Forandringen består snarere i, at orienteringen i stigende grad forventes at kunne fremstå som den enkeltes egen. Det, der tidligere i højere grad kunne bæres af tilhørsforholdet, må nu sammensættes og begrundes af personen selv.

Ideologi hører i denne bog til den normative gyldighedsform: ikke en færdig politik, men en idealtypisk ordning af de hensyn, en politik kan prioritere. Socialisme, liberalisme og konservatisme rendyrker forskellige forhold mellem lighed, frihed, solidaritet, ansvar, orden og kontinuitet. Det politiske menneske overtager sjældent én af dem i ren form. Ideologierne lever videre som bestanddele i politiske profiler, der også formes af viden, erfaring, interesser, identitet og forestillinger om mening.

Denne udvikling skaber et problem for de politiske partier. De blev i vid udstrækning opbygget til at organisere forholdsvis stabile kollektive identiteter, men skal nu repræsentere mennesker, som sammensætter deres orientering på tværs af de gamle ideologiske skel. Fastholder partiet sin historiske identitet, kan det bevare genkendeligheden, men blive relevant

for færre. Fornyer det sig for at rumme flere sammensatte profiler, kan det blive relevant for flere, men mindre tydeligt for alle.

Derfor viser krisen sig ofte internt som en strid mellem fløje, der vil fastholde partiets historiske identitet, og fløje, der vil omforme det efter nye politiske profiler.

Partiernes identitetsproblemer er derfor ikke kun et spørgsmål om ledelse, strategi eller kommunikation. De kan også forstås som den institutionelle side af det pluralistiske menneskes frihed. Partierne skal skabe en politisk sammenhæng for mennesker, der ikke længere nødvendigvis deler én samlet politisk identitet.

Den offentlige debat rummer dermed et paradoks. Vi tænker selv politisk i blandinger, men møder ofte modparten som repræsentant for en ren ideologi. Et liberalt argument kan afvises med minimalstaten, et socialistisk med totalstaten og et konservativt med forestillingen om modstand mod enhver forandring. Den idealtype, der kunne have gjort prioriteringen forståelig, bliver i stedet til en stereotype. Kritikken rammer dermed ikke modpartens konkrete afvejning, men en ideologisk yderposition, som modparten ikke nødvendigvis har valgt.

Modellen kan ikke sammensætte den politiske orientering for os. Men den kan hjælpe med at gøre sammensætningen synlig. Den kan vise, hvornår en uenighed handler om fakta, konsekvenser, værdier, interesser eller om den vægt, forskellige hensyn skal have.

Friheden ligger derfor ikke blot i, at ingen enkelt gyldighedsform længere hersker over de andre. Den ligger også i muligheden for at sammensætte sin orientering på tværs af

dem. Men med denne frihed følger et ansvar: Når valget ikke længere kan henføres til én overordnet målestok eller en nedarvet politisk identitet, må den enkelte i højere grad selv stå ved den afvejning, valget bygger på.

Konklusion

Modellens praktiske værdi ligger ikke i at afgøre konflikterne, men i at gøre det tydeligere, hvad de består af.

Det sker gennem tre bevægelser: at gøre klart, hvilke spørgsmål en sag faktisk rummer, at lokalisere uenigheden og at opdage, hvilke perspektiver der endnu mangler.

Nogle konflikter kan afklares gennem mere viden. Andre består, fordi mennesker accepterer de samme oplysninger og alligevel tillægger legitime hensyn forskellig vægt. Her står vi ikke længere kun med et spørgsmål om viden, men med en afvejning, som ingen enkelt gyldighedsform kan foretage for os.

Det er også her, det politiske menneskes nye vilkår bliver synligt: Friheden til selv at sammensætte sin orientering kan ikke skilles fra ansvaret for den afvejning, den bygger på.

Modellen ændrer ikke pluralismen og foretager ikke valget. Den gør det lettere at orientere sig i pluralismen – og vanskeligere at fremstille vores egen prioritering som en nødvendighed, ingen har valgt.

Kapitel 15

Hvad filosofien kan gøre i en pluralistisk verden

Hvorfor filosofisk præcision ikke længere er nok

Hvordan filosofien kan blive domænefortolker

Denne bog begyndte med en kritik af filosofiens afstand til den verden, hvor forskellige former for viden, værdier og erfaring mødes.

Efter de foregående kapitler er spørgsmålet derfor ikke, hvordan filosofien kan genvinde en tidligere autoritet, men hvor den skal være til stede.

I politik, medier, organisationer, uddannelse og offentlige beslutninger opstår der hele tiden problemer, som ingen enkelt faglighed kan bære alene. Her bliver forholdet mellem forskellige former for viden, vurdering og erfaring afgørende.

Her kan filosofien få en offentlig rolle som den tænkning, der undersøger forskellige videns- og gyldighedsformers forudsætninger, overgange og indbyrdes forhold uden selv at blive overdommer over dem.

1. Tilbage til den besværlige virkelighed

Filosofiens udfordring er ikke mangel på begreber. Den er, at begreberne for ofte bliver anvendt på afstand af de situationer, hvor de får praktiske konsekvenser.

Den akademiske specialisering har givet filosofien en præcision og begrebslig skarphed, som ikke bør opgives. Udviklingen er

heller ikke særegen for filosofien, men en del af den arbejdsdeling, der har gjort moderne viden stærkere på næsten alle områder.

Problemet ligger derfor ikke i specialiseringen alene. Det opstår i forholdet mellem filosofiens udvikling og den verden, som udviklede sig samtidig.

Mens videnskab, økonomi, teknologi, etik, religion og andre områder blev stadig stærkere inden for deres egne spørgsmål, blev den fælles ramme omkring dem svagere. Samtidig blev mennesket i stigende grad ansvarligt for selv at forbinde de forskellige former for viden, værdi og erfaring til en orientering, der kunne danne grundlag for handling.

Filosofien mistede ikke verden, fordi den holdt op med at tænke præcist. Den mistede den, fordi dens præcision i stigende grad blev udviklet inden for afgrænsede faglige diskussioner, netop som menneskets praktiske problem blev at orientere sig mellem dem.

De vanskeligste spørgsmål opstår ofte dér, hvor ingen enkelt faglighed længere kan bære beslutningen. En økonomisk analyse bliver til en politisk anbefaling. En teknisk løsning ændrer den måde, problemet forstås på. Et videnskabeligt resultat får betydning for en beslutning, der også rummer etiske, sociale og personlige hensyn.

Her er problemet ikke blot, hvad de enkelte fag ved. Det er også, hvordan deres forskellige bidrag skal forstås, forbindes og vægtes, når de peger i forskellige retninger.

Filosofiens bidrag ligger ikke i at konkurrere med eksperterne om deres viden. Det ligger i at undersøge, hvad den enkelte

faglige analyse faktisk kan bære, hvilke forudsætninger den bygger på, og hvad der står tilbage, når dens eget spørgsmål er besvaret.

Det kræver, at konkrete konflikter igen tages alvorligt som filosofiske problemer i deres egen ret. Her får begreber, målestokke og former for gyldighed faktiske konsekvenser for mennesker og samfund. **Her bliver det også synligt, at præcis viden ikke fritager os for at foretage en afvejning.**

Filosofiens tilbagevenden til verden består derfor ikke i at genvinde rollen som leverandør af én samlet sandhed. Den består i at bruge sin præcision dér, hvor forskellige former for viden, værdier og erfaringer mødes, og hvor mennesker må handle uden at kunne udlede valget af én overordnet målestok.

2. Filosofien som domænefortolker

Betegnelsen domænefortolker beskriver en rolle, filosofien kan have uden selv at blive endnu en autoritet blandt de andre. Opgaven er ikke at afgøre, hvilket domæne der har den egentlige sandhed, men at gøre det tydeligt, hvilken type påstand der fremsættes, hvilken målestok den bygger på, og hvornår argumentet skifter karakter.

Det sker, når en økonomisk vurdering glider over i et politisk "bør", når teknologisk mulighed bliver til nødvendighed, når et empirisk resultat bliver til en anbefaling, eller når personlig erfaring bliver gjort til generel dokumentation.

I et stærkt specialiseret samfund er forbindelserne mellem fagene lette at overse. Filosofiens mulighed ligger derfor i overgangene mellem de forskellige former for viden og gyldighed.

Her kan den gøre spørgsmålet mere præcist, vise, hvilke forskelle der skal bevares, hvilke oversættelser der er nødvendige, og hvor en reel afvejning begynder.

3. Fra akademisk disciplin til offentlig praksis

Filosofisk tænkning må derfor være til stede i de processer, hvor samfundets konflikter faktisk formes.

I politik kan det handle om at gøre tydeligt, hvor ekspertvurderingen slutter, og den politiske prioritering begynder. I medierne om at undersøge, hvad parterne faktisk er uenige om, før konflikten reduceres til to modsatrettede positioner. I organisationer om at gøre de forudsætninger synlige, som ellers let gemmer sig bag mål, modeller og effektivitet.

Det betyder ikke, at enhver beslutning kræver en filosof ved bordet. Det afgørende er, at den filosofiske vane med at spørge til begreber, forudsætninger og målestokke bliver en naturlig del af udredninger, høringer, medier, organisationer og offentlige beslutningsprocesser.

Filosofien kan bidrage med en særlig opmærksomhed på, hvad spørgsmålet egentlig er, snarere end med en facitliste.

4. Filosofi som dannelse

Hvis pluralismen er et vilkår, bliver evnen til at orientere sig mellem forskellige former for viden også en del af almindelig dannelse.

Skolen lærer os at arbejde inden for fag. Vi lærer matematik, naturvidenskab, historie, sprog og samfundsfag, og hvert fag giver os bestemte redskaber til at forstå verden.

Men det er mindst lige så vigtigt at forstå, hvad disse redskaber kan bruges til, og hvad de ikke alene kan afgøre.

Et menneske kan være højtuddannet og stadig have vanskeligt ved at se, hvornår en økonomisk vurdering bliver politisk, hvornår en videnskabelig forklaring ikke længere besvarer det etiske spørgsmål, eller hvornår en teknisk løsning bygger på en problemforståelse, der burde undersøges nærmere.

Filosofiens rolle kan her række ud over kendskab til filosofihistorien. Den kan træne evnen til at spørge til forudsætninger, skelne mellem forskellige typer argumenter og opdage, hvorfor en konflikt ikke nødvendigvis forsvinder, blot fordi flere fakta kommer på bordet.

Men filosofisk dannelse kan ikke standse ved evnen til at sortere argumenterne. Når de forskellige spørgsmål og gyldighedsformer er gjort tydelige, står der ofte stadig en afvejning tilbage.

Dømmekraft består her i at kunne fastholde flere velbegrundede hensyn som relevante, også når de peger i forskellige retninger. Den kræver, at man kan se, hvad et argument faktisk kan bære, hvilken vægt man selv tillægger det, og hvad der må træde i baggrunden, når en beslutning træffes.

Det betyder ikke, at filosofien skal lære mennesker de rigtige politiske holdninger. Dannelsen ligger netop i at kunne skelne mellem det, der følger af vores viden, og det, vi selv føjer til gennem prioritering og valg.

For det politiske menneske bliver denne evne afgørende. Når orienteringen ikke længere følger én samlet ideologi eller et givet tilhørsforhold, må borgeren kunne forbinde viden,

værdier, erfaringer og interesser uden at fremstille sin egen sammensætning som den eneste nødvendige.

En filosofisk dannelse bør derfor udvikle en vane med at spørge: Hvilken slags spørgsmål står jeg med? Hvilke kriterier bruger jeg? Hvad kan dette perspektiv se, og hvad risikerer det at overse? Og når flere hensyn stadig står tilbage: Hvorfor vægter jeg dem, som jeg gør?

En sådan dannelse ville ikke nødvendigvis gøre mennesker enige. Den kunne gøre dem bedre rustet til at være uenige, tydeligere om grundlaget for deres valg og mere villige til at bære ansvaret for den prioritering, de foretager.

Konklusion

Filosofiens mulighed i en pluralistisk verden ligger ikke i at genvinde rollen som leverandør af én samlet sandhed. Den ligger i at gøre forholdet mellem de mange former for viden og gyldighed mere forståeligt.

Den moderne verden har ikke brug for mindre specialisering. Den har brug for en tænkning, der kan undersøge, hvad de specialiserede former for viden kan bære, hvornår deres målestokke skifter, og hvor en prioritering begynder, som ingen af dem selv kan foretage.

Som domænefortolker kan filosofien gøre forudsætninger og overgange synlige. Som dannelse kan den forberede den dømmekraft, der kræves, når analysen ikke længere afgør sagen.

Filosofien kan ikke træffe valget for os. Den kan heller ikke genskabe den fælles horisont, som moderniteten har opløst. Men den kan gøre det vanskeligere at fremstille valget som

nødvendighed og lettere at se, hvad vi faktisk påtager os ansvaret for.

At filosofien finder verden igen, betyder derfor ikke, at den vender tilbage til et tidligere sted. Den finder sin opgave i den verden, der faktisk er opstået: dér, hvor specialiseret viden mødes, hvor dens grænser får praktiske konsekvenser, og hvor mennesker må vælge, uden at valget kan udledes af én overordnet målestok.

APPENDIKS

At navigere mellem forskellige former for viden og gyldighed

Et kompas til en verden med flere målestokke

Dette appendiks kan læses som en selvstændig brugsanvisning til den model, bogen har udviklet.

Udgangspunktet er enkelt: forskellige spørgsmål kræver forskellige former for begrundelse. Et empirisk spørgsmål afgøres ikke efter de samme kriterier som et normativt. En teknisk løsning vurderes ikke på samme måde som en personlig erfaring. En økonomisk beregning kan være præcis uden dermed at afgøre, hvad der er retfærdigt.

Kompasset handler ikke om, at sandheden skifter fra område til område. Det handler om, at forskellige udsagn må begrundes og vurderes efter forskellige kriterier.

Kompasset skal hjælpe med at gøre fire ting tydelige: Hvad prøver vi at afgøre? Hvilken form for begrundelse bruger vi? Kan begrundelsen bære konklusionen? Og hvad står tilbage, når begrundelserne er afklaret?

Når spørgsmålene bliver klare, bliver nogle konflikter lettere at afklare. Andre viser sig som reelle uenigheder, hvor flere legitime hensyn må prioriteres.

I. Kompasset – hvilken form for gyldighed er på spil?

Den samme sag kan rumme flere former for gyldighed samtidig. Tabellen er et praktisk orienteringsredskab, ikke en

facitliste eller en udtømmende klassifikation. Kategorierne befinder sig ikke nødvendigvis på samme logiske niveau, men de gør forskellige krav til begrundelse synlige

Form for gyldighed	Hovedspørgsmål	Styrke	Typisk fejl
Empirisk	Hvad er tilfældet?	Observation og efterprøvning	Bruges alene til at afgøre moral eller politik
Normativ	Hvad bør vi gøre?	Værdier og begrundelse	Fremstilles som faktum
Funktionel	Hvad virker?	Funktion og effektivitet	"Virker" bliver til "bør"
Økonomisk	Hvordan prioriteres ressourcer?	Sammenligning og konsekvenser	Pris bliver til værdi
Erfaringsbaseret	Hvordan opleves det?	Levet erfaring	Individuel erfaring bliver universel
Narrativ	Hvad betyder det?	Mening og sammenhæng	Gøres til empirisk forklaring

Ideologi hører her til den normative gyldighedsform. Politik er derimod ikke en selvstændig gyldighedsform og har derfor ikke sin egen række i tabellen. Politik bliver relevant, når flere former for viden og gyldighed skal forbindes i en konkret beslutning.

Kompasset er ikke en rangordning, og de forskellige former for gyldighed har heller ikke samme vægt i enhver situation.

Spørger vi til Jordens alder, arternes udvikling eller virkningen af en medicinsk behandling, har empirisk videnskab en særlig autoritet. Spørger vi derimod til retfærdighed, ansvar, mening

eller hvordan et menneske lever med sin egen dødelighed, er empirisk dokumentation ikke tilstrækkelig alene. De forskellige formers styrke afhænger af det spørgsmål, de forsøger at besvare.

II. Fire spørgsmål, før du går videre

Når en debat bliver uklar, er det fristende at lede efter endnu et argument. Men ofte er det mere nyttigt først at undersøge strukturen i det, der allerede bliver sagt.

Hvad prøver vi egentlig at afgøre?

Det første spørgsmål handler om selve sagen. Er problemet empirisk, normativt, funktionelt, økonomisk, erfaringsbaseret eller narrativt? Ofte vil svaret være: flere af delene på én gang.

En sundhedspolitisk beslutning kan for eksempel rumme et empirisk spørgsmål om behandlingseffekt, et økonomisk spørgsmål om ressourcer, et teknisk spørgsmål om gennemførelse, et normativt spørgsmål om retfærdighed og et erfaringsbaseret spørgsmål om livskvalitet.

Hvis disse spørgsmål presses sammen til ét, bliver det svært at se, hvad argumenterne faktisk besvarer.

Hvilken form for begrundelse bruges?

Det næste spørgsmål handler om argumentets styrke. Bygger det på data, erfaring, funktion, økonomiske konsekvenser, værdier eller fortolkning?

Forskellige typer begrundelser kan godt optræde samtidig; vanskeligheden opstår, når deres forskelle bliver usynlige.

Kan begrundelsen bære konklusionen?

Det er her, kategorifejlen bliver praktisk interessant.

Et argument kan være både relevant og korrekt og alligevel komme til at bære mere, end det kan begrunde. Et empirisk resultat kan vise, at noget virker, men ikke alene afgøre, om det bør indføres. En økonomisk beregning kan vise, hvad noget koster, men ikke hvad der samlet set er bedst. En personlig erfaring kan være fuldt gyldig som erfaring uden at dokumentere, hvor almindeligt et fænomen er.

Spørgsmålet er derfor ikke kun, om argumentet er godt. Det er også, om det stadig besvarer det samme spørgsmål, når konklusionen bliver draget.

Hvad står tilbage, når begrundelserne er afklaret?

Selv når fakta er belyst, argumenterne er relevante og mulige kategorifejl er gjort synlige, kan flere hensyn stadig pege i forskellige retninger.

Så er problemet ikke længere manglende viden alene. Der står en afvejning tilbage, som kræver prioritering, dømmekraft og ansvar.

III. Sådan opdager du en mulig kategorifejl

Kategorifejlen ligger ofte i overgangen mellem begrundelse og konklusion. Nogle typiske eksempler er:

“Data viser, at løsningen virker – derfor bør vi indføre den.”

Første del er empirisk eller funktionel. Den kan være fuldt velbegrundet. Men ordet “bør” indfører et normativt spørgsmål.

Konklusionen kan stadig være rigtig, men der mangler en begrundelse for springet.

“Jeg oplevede det sådan – derfor er det sådan generelt.”

Erfaringen kan være helt reel og vigtig. Men en personlig erfaring begrundet ikke automatisk en påstand om udbredelse, årsag eller generel regel.

“Det er billigst – derfor er det den bedste løsning.”

Den økonomiske beregning kan vise forskellen i omkostninger. Men bedst afhænger også af, hvilke mål og hensyn der tillægges vægt.

“Det kan lade sig gøre – derfor bør vi gøre det.”

Teknisk mulighed er ikke det samme som normativ begrundelse. At en løsning findes, afgør ikke i sig selv, om den er ønskelig.

“Det står i min religiøse fortælling – derfor er det en empirisk forklaring.”

En religiøs fortælling kan være meningsbærende og kulturelt stærk. Men hvis den fremsættes som forklaring på naturens mekanismer, må den vurderes efter empiriske kriterier.

Kategorifejlen bliver netop vanskelig at opdage, fordi argumentet ofte begynder et sted, hvor det er stærkt.

IV. Ikke al uenighed er en kategorifejl

Modellen bliver misvisende, hvis den bruges til at forklare enhver konflikt.

Mennesker kan være uenige inden for den samme form for gyldighed. To forskere kan fortolke data forskelligt. To økonomer kan arbejde med samme målestok og være uenige om modellen. To politikere kan acceptere både fakta og konsekvenser og stadig prioritere værdier forskelligt.

Før man forsøger at diagnosticere uenigheden, må man derfor lokalisere, hvor den faktisk ligger.

Hvis parterne er uenige om fakta, må uenigheden undersøges empirisk. Hvis de er enige om fakta, men vurderer konsekvenserne forskelligt, kan konflikten ligge i modeller, antagelser eller risiko. Hvis de også er enige om konsekvenserne, men vægter hensynene forskelligt, står man tilbage med en reel uenighed om vægtningen.

Modellens opgave er at gøre det tydeligt, når afklaringen er nået så langt, at en beslutning ikke længere kan udledes af én målestok. Her skifter arbejdet karakter: fra afklaring til afvejning.

V. Når afklaringen slutter, og afvejningen begynder

Når fakta, konsekvenser og forskellige former for gyldighed er gjort tydelige, kan der stadig stå flere legitime hensyn tilbage. Mere analyse kan gøre valget bedre oplyst, men den kan ikke nødvendigvis afgøre det.

Ideologien kan give den normative prioritering en retning. Socialisme, liberalisme og konservatisme kan forstås som idealtypiske ordninger af hensyn som lighed, frihed, solidaritet, ansvar, orden og kontinuitet. De tydeliggør forskellige prioriteringer, men beskriver ikke i sig selv en konkret politik.

Politik begynder, når disse normative prioriteringer skal forbindes med empirisk viden, økonomiske muligheder, tekniske begrænsninger, erfaringer, interesser og forventede konsekvenser. Politik er derfor ikke en selvstændig gyldighedsform, men den konkrete afvejning mellem flere relevante hensyn.

Det politiske menneske overtager sjældent én ideologi i ren form. Det sammensætter sin politiske orientering på tværs af ideologiske og andre hensyn. Den politiske profil er det mønster, denne sammensætning danner, mens den politiske position er det standpunkt, der indtages i den konkrete sag.

Derfor er det misvisende at afvise en konkret position ved at gøre en ideologisk ydergrænse til dækkende beskrivelse. Minimalstaten kan tydeliggøre en ydergrænse i liberalismen, men den kan ikke uden videre bruges som billede på enhver liberal politik.

Når modellen har gjort hensynene synlige, bliver dømmekraften nødvendig, og ansvaret for vægtningen står tilbage. Modellens opgave er ikke at foretage afvejningen, men at vise, hvor den begynder.

VI. Når samtalen går i stå

Når to mennesker taler forbi hinanden, forsøger begge ofte at styrke det argument, den anden allerede finder utilstrækkeligt. Den ene kommer med flere tal, den anden med stærkere moralske appeller, og samtalen bliver stadig mere fastlåst.

Her kan det hjælpe at skifte spørgsmål.

Man kan for eksempel spørge:

Hvad er det egentlig, vi prøver at afgøre?

Er vi uenige om fakta eller om, hvad der bør gøres?

Hvilket hensyn lægger du størst vægt på?

Er vi uenige om, hvilke hensyn der er relevante – eller om, hvilken vægt de skal have?

Er der noget vigtigt, vores nuværende målestok ikke fanger?

Hvad ville få dig til at ændre vurdering?

Hvis uenigheden handler om...	Se især efter...
Fakta	data, dokumentation og metode
Sandsynlige konsekvenser	modeller, antagelser, risiko og tid
Vægtning	værdier, prioriteringer og ansvar
Forskellige målestokke	mulig kategorifejl

Spørgsmålene skaber ikke nødvendigvis enighed, men de kan flytte diskussionen fra kampen om konklusionen til en undersøgelse af, hvad konflikten faktisk består i.

Nogle gange viser det sig, at parterne talte om forskellige spørgsmål. Andre gange bliver det tydeligt, at uenigheden er reel.

I begge tilfælde er konflikten blevet tydeligere.

VII. En case: Algoritmer i sundhedsvæsenet

Skal en algoritme have indflydelse på, hvem der får adgang til bestemte sundhedsydelser?

Forestil dig, at et hospital overvejer at bruge en algoritme til at prioritere patienter til en bestemt behandling.

Ved første blik kan spørgsmålet lyde enkelt: Er algoritmen bedre end den nuværende metode? Men beslutningen rummer flere forskellige spørgsmål.

Empirisk kan man undersøge, om algoritmen giver mere præcise vurderinger, færre fejl eller bedre behandlingsresultater.

Teknologisk kan man spørge, om systemet kan fungere stabilt, sikkert og sammen med hospitalets øvrige systemer.

Økonomisk kan man undersøge, om det sparer ressourcer eller gør kapacitetsudnyttelsen bedre.

Normativt opstår spørgsmålet om, hvilke kriterier algoritmen må bruge. Skal alder tælle? Prognose? Sandsynlig behandlingseffekt? Livskvalitet?

Erfaringsbaseret kan det være vigtigt at undersøge, hvordan patienter oplever at blive prioriteret af et system, og hvad automatiseringen gør ved forholdet til lægen.

Ideologisk kan forskellige hensyn få forskellig prioritet: lighed i adgang, personlig autonomi, professionelt ansvar, institutionel kontinuitet eller effektiv anvendelse af fælles ressourcer.

Politisk står den konkrete afvejning tilbage. Hvilke hensyn skal veje tungest, hvem fastlægger kriterierne, og hvem bærer ansvaret, når de får konsekvenser?

Alle spørgsmålene kan være relevante samtidig, fordi de belyser forskellige sider af beslutningen.

Hvis algoritmen viser sig statistisk bedre, har vi fået et stærkt empirisk argument. Vi har endnu ikke afgjort, hvilke kriterier den bør prioritere efter.

Hvis den sparer penge, har vi fået et økonomisk argument. Vi har stadig ikke bestemt, hvor stor vægt besparelsen skal have.

Hvis patienterne oplever systemet som utrygt eller fremmedgørende, er det en relevant erfaring. Den fortæller ikke alene, om algoritmen er empirisk præcis.

Selv hvis alle disse bidrag er velbelyste, står beslutningen tilbage. Den kan ikke udledes af algoritmens præcision, økonomiens beregning eller én ideologisk prioritering alene.

Kompasset viser sin værdi ved at gøre det synligt, hvilke spørgsmål beslutningen består af, hvor den faglige analyse ender, og hvor den politiske afvejning og ansvaret begynder.

Afslutning

Det epistemologiske kompas er ikke en metode til at skabe enighed.

Det er et redskab til at gøre uenigheden mere præcis.

Nogle gange vil det vise en kategorifejl. Andre gange vil det vise, at parterne faktisk er uenige inden for den samme ramme.

Og i nogle situationer vil det gøre tydeligt, at flere hensyn er legitime, men må vægtes forskelligt.

Når afklaringen ikke længere kan afgøre sagen, står der stadig en beslutning tilbage. Ideologien kan give den normative prioritering en retning, mens politikken må forbinde den med den konkrete virkelighed.

Kompasset skal ikke fortælle os, hvilken vej vi skal gå. Dets opgave er ikke at befri os for valget, men at gøre synligt, at der bliver valgt – hvad vi vælger imellem, og hvem der bærer ansvaret for valget.

Efterskrift

Da jeg begyndte på denne bog, troede jeg først og fremmest, at jeg skrev om filosofiens problemer.

Undervejs blev det stadig tydeligere for mig, at spørgsmålet var større. Det handlede efterhånden om den verden, vi alle sammen forsøger at orientere os i: en verden med stadig mere viden og stadig flere måder at forstå den på.

Under arbejdet er jeg blevet mere opmærksom på, hvor ofte vanskeligheden ligger i selve spørgsmålet, i den målestok, vi bruger, eller i noget vigtigt, som endnu ikke er kommet med.

Arbejdet har ikke givet mig større sikkerhed, men en større opmærksomhed på, **hvad det egentlig er, vi forsøger at afgøre.**

Det blev samtidig tydeligere for mig, at pluralismen ikke blot ændrer den offentlige debat, men også det politiske menneske. Når den politiske orientering ikke længere uden videre følger af stand, fag eller en nedarvet identitet, må vi i højere grad selv sammensætte den af viden, værdier, erfaringer og hensyn. Det giver en større frihed, men også et ansvar for den afvejning, vi foretager – og for ikke at fremstille den som noget, der gav sig selv.

Hvis bogen kan give læseren lidt af den samme uro over for de alt for enkle svar, har arbejdet været umagen værd.

Under arbejdet med denne bog har jeg anvendt kunstig intelligens som et redskab til at strukturere tanker og skærpe formuleringer. Indhold, synspunkter og konklusioner er mine egne.

Denne bog er produceret i overensstemmelse med EU's
GPSR-retningslinjer om produktsikkerhed.

Den generelle produktsikkerhedsforordning (General
Product Safety Regulation) er Den Europæiske Unions
opdaterede ramme for at sikre, at alle forbrugerprodukter,
herunder bøger, er sikre for forbrugerne.

Denne bog er trykt af Libri Plureos GmbH. Trykkeriet har
udstedt sikkerhedscertifikater for de anvendte materialer
– såsom blæk, papir og lim.

Produktidentifikatoren er: -

Forfatteren er ansvarlig for bogens indhold og har fået
bogen produceret af Bookmundo.

Hvis der er spørgsmål vedrørende produktets sikkerhed,
bedes du kontakte os.

Bookmundo
Delftsestraat 33
3013AE Rotterdam
Holland
info@bookmundo.com